

800/18-718
మాడ - 15027

సాటిబండ
ధవ నర్మ

తిక్కన కవితాత్రైభువం

కవిబ్రహ్మ తిక్కన సోమయాజి
కమనీయ పద్యాలకు రమణీయ వ్యాఖ్య.

వ్యాఖ్యాత

డా॥ పాటిబండ మాధవశర్మ

రిజిస్టర్డ్ నెం. 1/64

మహావైభవం
సాహితీ సాంస్కృతిక సంస్థ
5 కింగ్స్ వే, సికిందరాబాదు-3

THIKKANA KAVITHA VAIBHAVAM
SELECTIONS FROM KAVIBRAHMA
THIKKANA SOMAYAJI'S POETIC WORKS
WITH A COMMENTARY

By Dr. Patibanda Madhava Sarma

© YUVABHARATHI, SECUNDERABAD-500003

యువభారతి

ప్రచురణ : 32

ప్రథమ ముద్రణ : 3,200

1 డిసెంబర్, 1974

ముఖచిత్ర రచన .

శిలా వీరరాజు

ముద్రణ :

నాగార్జున ప్రింటింగ్ వర్క్స్, హైదరాబాదు

ముఖచిత్ర ముద్రణ :

విస్టాన్ ప్రింటర్స్, హైదరాబాదు

ప్రతులకు :

యువభారతి

ఐ, కింగ్స్ వే, సికిందరాబాదు-500003.

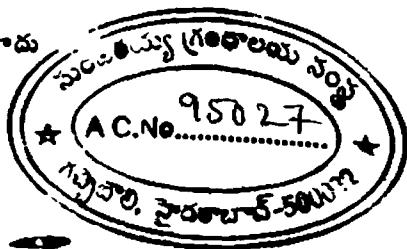
లేదా

యువభారతి కార్యాలయం

ఆంధ్రసారస్వత పరిషత్తు భవనములు

టిలక్ రోడ్, హైదరాబాదు-500001.

వెల : రూ. 2-00

PAPER USED FOR THE PRINTING OF THESE BOOKS
WAS MADE AVAILABLE BY THE GOVERNMENT OF INDIA
AT CONCESSIONAL RATES

YUVABHARATHI IS GRATEFUL

DONATED BY
T.R.K. SUBRAMANYAM

మా మాట

మనీషులు, యుగకర్తలు సమాజాన్ని అర్థంచేసుకొని, అభ్యుదయపథంలో నడిపించడానికి ప్రయత్నం చేస్తారు. వాళ్ళ ఆలోచనలకు బావలకు నిరంతరం ప్రసరణం జరుగుతూంటేనే సమాజం సజీవంగా చైతన్యస్ఫూర్తితో తన అనుభవాలకు రూపకల్పన చేసుకొని పయనిస్తుంది. మనీషుల ఆలోచనలే ఉత్తమ సాహిత్యరూపాన్ని ధరిస్తాయి. ఆ ఉత్తమ సాహిత్యాద్యయనం మనిషి వ్యక్తిత్వాన్ని సుసంపన్నం చేయ గలుగుతుంది. ఈ యాధార్థ్యంపట్ల విశ్వాసంవున్న యువభారతి సాహితీ రంగాన్ని, సమాజాన్ని ప్రతిభావితం చేసిన మహితాత్ముల సాహిత్య వ్యక్తిత్వాలను గూర్చి ఉపన్యాసాలిచ్చింది, వాటిని పుస్తకరూపంలో అచ్చువేసి, అనువైన పద్ధతిలో ప్రజల కందిస్తున్నది.

1972లో 'చైతన్యలహరి' ఉపన్యాస మంజరీ కార్యక్రమనందర్పంగా తిక్కన సాహిత్యవ్యక్తిత్వాలనుగూర్చి ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటాచార్యునిగారు సమగ్ర పరిశీలనతో విజ్ఞానప్రదక్షిణనసంభరితమైనవ్యాసాన్ని ఉపన్యాసాన్ని పాఠకలోకానికి ప్రసాదించారు.

తిక్కన మహాకవి, మహామనీషి, తాత్వికుడు, యుగపురుషుడు. ఆయన సాహిత్యంతో పరిచయం భారతాత్మతో పరిచయం. సజీవమైన తెలుగుభాషతో పరిచయం. తెలుగు పలుకుబడికి తిక్కన భారతం గుడి. తిక్కన భారతంలోని కొన్ని మంచి పద్యాలతోనైనా చక్కని పరిచయం సంపాదించుకోవడం నిజమైన తెలుగువాడు చేయదగిన పని.

డాక్టర్ పాణిజండ్ల మాధవశర్మగారు సుప్రసిద్ధ సాహిత్యాచార్యులు. సంస్కృతాంధ్ర అంగభాషా పండితులు. ఉత్తమశ్రేణికి చెందిన అధ్యాపకులు. సాహిత్య శాస్త్ర మర్మజ్ఞులు. విద్యతృపులు. చందశిల్పమును గూర్చి పరిశోధనచేసి అపూర్వ రహస్యాలను వెలికిదీసిన పరిశోధకులు. మా యువభారతికి గౌరవసభ్యులు. మా అభ్యర్థనను మన్నించి తెలుగు పరిశ్రమలోకానికి ఈ పుస్తకాన్ని అందించే అవకాశాన్ని మాకు ప్రసాదించిన శ్రీ శర్మగారి ఔదార్యానికి, భాషాభిమానానికి మా భక్తిపూర్వక అభివందనములు.

'సాహితీ వాహిని' పరంపరలో పన్నెండవ తరంగంగా 'తిక్కన కవితా వైభవా'న్ని వెలువరించగలుగుతున్నందుకు ఆనందిస్తున్నాము.

సహృదయులు యువభారతి నిర్వహిస్తున్న కార్యక్రమాలకు రూపురేఖలు దిద్దడంలోను, వాటిని విజయవంతం చేయడంలోను యథోచితంగా తోడ్పడి, తమ శక్తి యుక్తులను, ఔదార్యాన్ని, సాహిత్యాభిమానాన్ని ప్రకటిస్తారని ఆశిస్తాము.

ఇరివెంటి కృష్ణమూర్తి
అధ్యక్షుడు

యువభారతి పరిచయం

మనిషిలో అంతర్లీనంగా, నిక్షిప్తంగా ఉన్న ప్రతిభా పరిమళాలు పరివ్యాప్తం కాగల్గినప్పుడే అతని సృజనాత్మక శక్తికి సార్థక్యం చేకూరుతుంది. సమాజంలో సౌందర్యం, సౌజన్యం పెంపొందడానికి అనువైన వాతావరణం ఏర్పడుతుంది. వరస్ప రావగాహనం జరుగుతుంది. నిర్మాణాత్మక దృక్పథాలకు ప్రాచుర్యం లభిస్తుంది. సమైక్యభావాలు కుదురుకుంటాయి.

యువభారతి కడచిన పదేళ్లుగా సమాజంలో సామరస్యాన్ని పెంపొందించేందుకు సాహిత్యంకంటే ఇతరమైన సాత్విక సాధనం లేదనే విశ్వాసంతో ఇతోధిక కార్యక్రమాలు రూపొందించి కృషి చేస్తున్నది. సాధ్యమైనంత తక్కువ వెలకు, పీలైనంత ఎక్కువ మందికి ఉత్తమ సాహిత్యాన్ని అందిస్తే సాహిత్యంపట్ల ప్రజానీకానికి అనురక్తి పెరుగుతుందనే నమ్మకంతో ప్రచురణ కార్యక్రమాన్ని చేపట్టింది. ఇంతవరకూ 32 ప్రచురణలు. ప్రచురించి రెండు లక్షల ప్రతులకు పైగా సాధ్యమైనంత తక్కువ వెలకు తెలుగు పాఠకులకు అందించటానికి పూనుకొన్నది.

భారతదేశంలో ఎక్కడున్నారే - యువభారతి నిర్వహిస్తున్న సాహిత్యోద్యమంలో పాలు పంచుకోగలిగేందుకు ప్రారంభింపబడిన సాహితీమిత్ర పథకంలో దాదాపు 7,500 మంది సహృదయులు చేరి ప్రణాళికను విజయవంతం చేశారు. ఈరోజు నుండి ఈ ప్రణాళిక కొత్తరూపు దాలుస్తున్నది. ఇందులో కూడా సహృదయులు చేరి తమ సహాయ సహకారాలు అందజేస్తారని ఆశిస్తాము. యువభారతి భవిష్యన్నిర్మాణంలో సహకరించేందుకు ఆరంభింపబడిన శాశ్వత జీవిత సభ్యత్వ పథకాలలో భారతీ మిత్రులుగా దాదాపు 450 మంది, భారతీ భూషణులుగా 50 మంది చేరారు.

ఉడుతాభక్తితో మేము చేస్తున్న భాషాసేవకు అందదండలుగా నిలిచారు ప్రజలు. వారి సౌహృద్యం, భాషాప్రియత్వం-ఇవే మా పెట్టుబడి. మా తపస్సు ఫలించి తెలుగు దేశంలో అద్యయనశీలతా సౌజన్యం పెంపొందాలని ఆకాంక్షిస్తున్నాం.

సహృదయుల సహకారాన్ని ఆకాంక్షిస్తూ —

యశివెంట్ ప్రొడ్యూక్ట్స్

1-12-1974

అద్యమధు

క వి బ్ర హ్మ

సుకపీఠద్ర బృందరక్షకుఁ డెవ్వఁడనిన పీఁ
 డను నాలుకకుఁ దొడవైనవాఁడు
 చిత్తనిత్యస్థిత శివుఁ డెవ్వఁడనిన పీఁ
 డను శబ్దమున కర్థమైనవాఁడు
 దశదిశావిక్రాంత యశుఁ డెవ్వఁడనిన పీఁ
 డని చెప్పటకుఁ బాత్రమైనవాఁడు
 సకలవిద్యా కళా చణుఁ డెవ్వఁడనిన పీఁ
 డని చూపుటకు గుఱియైనవాఁడు

మనుమసిద్ధి మహిళసమస్తరాజ్య
 భార ధారేయుఁ డభిరూప భావభవుఁడు
 కొట్టరువు కొమ్మనామాత్యు కూర్మిసుతుఁడు
 దీన జనతా నిధానంబు తిక్క శౌరి.

తిక్కనకు మిత్రుడు, భక్తుడనైన కేతన ఈ పద్యమున తిక్కన మహత్వమును చక్కగా వర్ణించెను. తిక్కన తన కాలమున సాంఘిక, మత, రాజకీయ, సారస్వత విషయములందు గొప్ప సమన్వయదృష్టిని ప్రదర్శించి ఆంధ్రజాతికి గురుత్వము నెఱపిన మహనీయుడు.

దేశిమార్గ పద్ధతులను, శైవవైష్ణవ మతములను, సంస్కృతాంధ్ర భాషా రచనలను, కర్మజ్ఞానమార్గములను చక్కగా పరిష్కరించి ఆయన ఉభయ తారకమగు మధ్యేమార్గమును నిర్దేశించెను పురాణమును కావ్యముగా తీర్చుట, అభ్యాసకను నాటకీయముగా రచించుట, పాత్రముల విస్ఫుర్తరేఖలతో చిత్రించుట, మనస్తత్వమును నిశితముగా విశ్లేషించి నిరూపించుట, నానా రసములను పోషించుట ఆయన సారస్వతమున తొక్కిన త్రోవమార్గములు.

భారతము రెండున్నర పర్వములు రచించి నన్నయ దివంగతుడయ్యెను. రెండు వందల యేండ్లు దానిజోలికిపోయిన కవి లేడు.

ఆంధ్రభారతము పూర్తికావలెనని దేశము ఆశించుచుండెను. తిక్కన ఆ పనికి పూనుకొనెను. వ్యాసమహర్షి హృదయము తనకు అవగతమగునంత గాఢముగా మూల భారతమును మననము చేసెను. లౌకిక వాసనాదూషితమైన చిత్తమును యజ్ఞముచే పరిశుద్ధము గావించుకొనెను. పంచమవేదమైన భారతమును ఆంధ్రావళి మోదముం బొరయునట్లుగ తుదిముట్ట రచింతునని సంకల్పించెను. నిర్వహించి సిద్ధసంకల్పుడయ్యెను. భగవంతు డాయనక్కడి మెచ్చెను హరిహరనాథరూపమున సాక్షాత్కరించి తెనుగు భారతమును తనకు అంకితము చేయమని అర్థించెను. తిక్కన జీవితము తరించెను.

పరమేశ్వరు డాయనను ఆదేశించెను. వ్యాసు డాయనను ఆవేశించెను. “సాత్యవతేయ సంస్కృతి శ్రీవిభవాస్పదం బయిన చిత్తముతో” గంటము చేతబట్టి భారతరచన యందు ఆయన పోయిన పోకడలు పరమాద్భుతము లైనవి. తిక్కన భారతము ఆంధ్రీకరణము కాదు. అపూర్వసృష్టి. కుమ్మరివానికి మట్టి యెట్టిదో తిక్కనకు వ్యాస భారతకథ అట్టిది పద్యము వ్రాయుటలో, సమాసము కూర్చుటలో, అలంకారము తీర్చుటలో, రసము పోషించుటలో, పాత్ర చిత్రించుటలో, కథను చెప్పుటలో, నీతిని బోధించుటలో ఆయన పోని పోకడలేదు. ప్రతి అక్షరమున శిల్పము మెఱయించినాడు. ప్రతిపద్యమున రసము కురిపించినాడు.

తిక్కన సునిశితమైన దర్శనము గలనాడు. భారతకథ యంతయు ఆయన తన భావనాబలముచే ప్రత్యక్షమువలె దర్శించి తెనుగుభారతమున ప్రదర్శించినాడు కనుకనే తెనుగు భారతము చదువుచున్నప్పుడు పతితకు అట్టి దర్శనము కలుగును. వ్యాసుడు సిర్మించిన పాత్రములకు తిక్కన్న రేఖలుతీర్చి వన్నెలు దిద్దినాడు. అవి చైతన్యము తొణికిసలాడుచు పతిత యెదుటనిల్చి పలుకుచున్నట్లుండును. శబ్దమునుండి రూపము సృష్టించిన మహామాంత్రికుడు తిక్కన. ఆయన రచన నాటకీయము అనుట యందలి రహస్యమిదియే. అంతియంతి తెలుగు పలుకులతో మహార్థములు భాసింప జేసినాడు. తెలుగుజాతి సంస్కృతియంతయు తెనుగు భారతమున ప్రతిబింబింపజేసినాడు. వ్యాసుని సృష్టికి ప్రతిసృష్టిచేసి కవిబ్రహ్మ యనిపించుకొనినాడు.

“తన కావించిర సృష్టి తక్కురులచేతం గాదు నా, నే ముఖం
బునఁ దాఁ బిల్కినపల్కు లాగమములై పొల్పొందు నా, వాణి సౌ
త్రను సీతండొకరుండ నాఁ, జను మహాత్మాప్రీన్ గవిబ్రహ్మ నా
వినుతింతుం గవి తిక్కయజ్ఞ నఖిలోర్వి దేవతాభ్యర్చితున్”

అని యెఱ్ఱాచెగ్గడ తిక్కన అపూర్వము, అనితరసాధ్యమునైన సాహిత్య సృష్టిని గొనియాడినాడు

తిక్కన గౌతమగోత్రుడు, ఆపస్తంబసూత్రుడు, కొట్టరువు భాస్కరమంత్రి పోత్రుడు, కొమ్మన దండనాథునకు, అన్నమకు పుత్రుడు. 1250-88 నడుమ నెల్లూరు రాజ్యము పాలించిన మనుమసిద్దికి మంత్రి, దండనాథుడు, ఆస్థానకవి. ఉభయ కవిత్వ తత్వవిభవోజ్ఞులుడై మనుమసిద్దిచే 'ఉభయకవిమిత్ర' బిరుదము పొందెను. ఆయనచే మామాయని మన్ననతో వీలిపించుకొని రాజకుటుంబమున నేవకుడుగాకాక అప్తబంధువుగా మెలగెను. మనుమసిద్ది దాయాదులచే రాజ్యభ్రష్టుడుకాగా, సర్వతోముఖమైన తన పాండిత్యముచే కాకతీయ గణపతిదేవ చక్రవర్తిని మెప్పించి, ఆయన తోడ్పాటున మనుమసిద్దిని మరల నెల్లూరు రాజ్య సింహాసనమున ప్రతిష్ఠించిన మహాపురుషుడు తిక్కన.

తిక్కన రచనలుగా నిర్వచనోత్తర రామాయణము, మహాభారతము మాత్రము లభించుచున్నవి. ఆయన లలిత నానాకావ్యములు చెప్పినట్లు, కొన్ని సంస్కృతము నను చెప్పినట్లు కేతన వచనము కలదు. ఆ గ్రంథము లెవ్వయో, ఎన్నియో, ఏ మైనవో : విజయసేనము, కృష్ణశతకము, కవివాగ్గృంధము తిక్కన రచనలుగా వినవచ్చుచున్నవి. కేతనగాని, తిక్కనగాని యీ గ్రంథముల పేర్కెలియుండలేదు. సంస్కృతమన తిక్కన రచించినవి రెండు శ్లోకములుమాత్రమే కనవచ్చుచున్నవి. గ్రంథముల పేరులైనను వినవచ్చుటలేదు. మనుమసిద్దిని ఆశీర్వదించిన 'శ్రీరాస్తాం' అను శ్లోకము నిర్వచనోత్తరరామాయణమునను, హరిహరనాథుని ప్రశ్నించిన 'కిమస్థి మాలాం' అను శ్లోకము భారతమునను నిలిచియున్నవి. తిక్కన 'పద్యాది త్రివిధ కావ్య పారీక్షుడు' అని కేతన అనెను. కేవల పద్యకావ్యముగా నిర్వచనోత్తర రామాయణము, చంపూకావ్యముగా భారతము ఉన్నవి. కేవల గద్యకావ్యము లభ్యముకాదు.

తిక్కన తనకు మనుమసిద్ది సభలో లభించిన 'ఉభయకవిమిత్ర' బిరుదమును అత్యంతానందితో తన రెండు గ్రంథములందును ఆశ్వాసాంత గద్యంలో వాడుకొనెను. ఆయనకు కవిబ్రహ్మయను బిరుదముకూడ ఉన్నదని మనమందుముగాని తనకు అట్టి బిరుదమున్నట్లు ఆయనకు దెలియదు. ఆయన యనంతరము ఎఱ్ఱావెగడ కల్పించినది కవిబ్రహ్మ పదము.

తిక్కన నిర్వచనోత్తర రామాయణమును తన ప్రియమిత్రుడు, ప్రభువునైన మనుమసిద్దికిని, భారత భాగమును ఇష్టదైవమైన హరిహరనాథునకును అంకితము చేసెను. కేతన రచించిన దశకమార చరిత్రను తాను అంకితము తీసికొనెను. సమకాల మహాకవిచే కృతినమర్పణ సమ్మానము పొందిన కవులలో తిక్కనయే మొదటివాడు.

ఆ నాటి సాహిత్య ప్రపంచమున తిక్కన స్థానము మహోన్నతమైనది. ఆయన సాహిత్య దర్శనము ఉదాత్తమైనది. ఆయన మెచ్చినదే కావ్యము. 'కవిత చెప్పి

ఉభయకవిమిత్రు మెప్పింప నరిది బ్రహ్మతైన' అని చెప్పి కేతన అట్టివానిని మెప్పించిన తన ధన్యతను కొనియాడుకొనినాడు. ఆయనవలన 'అభినవదండి' యను బిరుదముపొంది పొంగిపోయినాడు. బయ్యన యను కవికూడ తిక్కనను మెప్పించి 'భవ్య భారతి' యను బిరుదుపొందెనట.

ఆ నాడు తిక్కనకు ప్రత్యక్షముగనో, పరోక్షముగనో శిష్యులైన మహాకవులెందరో యుండిరి. మార్కండేయ పురాణకర్త మారన, దశకుమార చరిత్రకర్త కేతన ఆయన ప్రత్యక్షశిష్యులు. ఉత్తరహరివంశకర్త నాచన సోమనాథుడు పరోక్ష శిష్యుడు. తరువాత వచ్చిన ఆంధ్రకవి సార్థమంతయు ఆయన శిష్యవర్గమే.

తిక్కన కవులకు, పండితులకు పెక్కుభులు అగ్రహారములుగా నిచ్చెనట. మహిత దక్షిణలైన బహువిధయాగము లొనర్చెనట. ఆయన పుష్పాస్త్రరూపోపమారాజన్మూర్తియట. అతుల సత్య త్యాగశీలంబులం బారీణుండట. అనితరగమ్య వాఙ్మయ మహార్థవ వర్తన కర్ణధారుడట. విద్యానికష్టోపలుడట. మంత్రిమాణిక్యుడట. దేవేంద్ర విభవుడట, మహాత్ముడట. ఇవి యన్నియు కేతన చెప్పిన సత్యములు.

తిక్కన కారణజన్ముడు. మత రాజకీయ సాహిత్యములందు ధర్మ సంస్థాపనార్థి మువతరించిన మహాపురుషుడు. ఆయన పూర్ణపురుషాయుష జీవితాన్ని విశ్వసించబడుచున్నది. 1250-83 కాలమున ప్రౌఢవయస్కుడై మనుమనీధి మంత్రియై యుండిన తిక్కన జీవితము పదుమూడవశతాబ్ది ఆద్యంతములు విస్తరించియుండవచ్చును. ఆయన ఎప్పుడవతరించెనో, ఎప్పుడు అవతారము చాలించెనో ఇతమిత మని నిర్ణయించుటకు విశ్వసనీయములైన యాధారములులేవు. ఒక శతాబ్దిలో సహస్ర మాసములు జీవించెను. నాటినుండి సహస్రాబ్దిములుగా జీవించుచున్నాడు. ఇంకను సహస్రశతాబ్దిములు జీవించగలడు. ఆంధ్రసాహిత్య ప్రపంచమున ఆయన చిరంజీవి. అన్తు.

ఆయన కవితా వైభవమును కొనియాడుటకు వేయితలలు కావలయును. ఒక్కతలగలవాడను ఎంతని కొనియాడగలను. తలపున కందినంత, పలుకున కొదిగినంత కొనియాడితిని. ఈ కైంకర్యమున కవకాశముకల్పించిన యువభారతికి ధన్యవాదములు.

—మాధవశర్మ

తిక్కన రూపావళి

శ్రీయన గౌరినాఁబరగు చెల్వకుఁ జిత్తము పల్లవింప భ
ద్రాయితమూర్తియై హరిహరం బగు రూపముదాల్చి విష్ణురూ
పాయ నమః శివాయ యని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక
ధ్యాయిత కిచ్చమెచ్చు పరతత్వముఁ గొల్చెద నిష్టసిద్ధికిన్

అని సకలబ్రహ్మ ప్రార్థనంబుసేసి" తిక్కనగారు తెనుగున మహాభారతమును పూర్తి చేయుటకు సఁకల్పించినారు. హరిహరంబగు రూపముదాల్చిన పరతత్వము సగుణ బ్రహ్మము, అదియే సకలబ్రహ్మము. కలాసహితమైన బ్రహ్మము. కల యనగా మూల ప్రకృతి-మాయాదేవి. ఆమెతోగూడిన బ్రహ్మము సకలబ్రహ్మము. ఆమెకు శ్రీ యని గౌరి యని రెండుపేర్లు. ఆమెచిత్తము పల్లవించునట్లు - అనాదిస్థాయియైన రతి యుద్బుద్ధ మగునట్లు - పరతత్వము హరిహరంబగు రూపము దరించినది. అది భద్రాయితమూర్తి-కల్యాణమూర్తి-శృంగారమూర్తి. సృష్టికి జననీజనకులైన ప్రకృతి పురుషుల దాంపత్య శృంగారము సూచింపబడినది.

సిద్ధబ్రహ్మము ఉపాసకకు అందునది, కోర్కెలు తీర్చునది కానందున తిక్కనగారు తన యిష్టసిద్ధికై సగుణబ్రహ్మమును భావించినారు. శ్రీ గౌరీసమేతుడైన హరిహరసకలబ్రహ్మమును ఆరాధించినారు. పరతత్వమును హరిగా భావించి హరయే నమః అని ధ్యానించువారును, హరుడుగా భావించి హరాయ నమః అని ధ్యానించు వారును కలరు. కాని ఆ ధ్యానములు అగమనమ్మతములైనను అవైదికములు గనుక పరతత్వమునకు మెచ్చుగొల్పువు. 'విష్ణురూపాయ నమః శివాయ' యని ధ్యానించు వారు తాత్వికులైన సాత్వికభక్తులు. వారిది వైదికధ్యాయిత. ధ్యానించువాడు ధ్యాయి. అతని భావము ధ్యాయిత. వైది మైన ధ్యాయిత వైదికధ్యాయిత వైదిక ధ్యాయిత పరమార్థమైనది గనుక పరతత్వము దానికి మెచ్చును కోరిక లిచ్చును.

మహేశ్వరాంఘ్రియుగళధ్యానైక శీలుడైన తిక్కనగారు "విష్ణురూపాయ నమః శివాయ" అనుటయందు తన జీవలక్షణమును నిగూఢముగా, చమత్కారముగా నిక్షే

పించినారు. విష్ణు రూపాయ శివాయ అన్నప్పుడు విష్ణువునకు గుణత్వము, శివునకు ప్రాధాన్యము ఏర్పడుచున్నది. అనలు పరతత్వము శివుడే. విష్ణుత్వము ఆయన గుణము.

‘నమః’ అన్న శబ్దము మధ్యమమణి న్యాయమున విష్ణురూపాయ నమః, నమః శివాయ అని ఉభయపక్షములతో అన్వయించుచున్నది. విష్ణు శివ మంత్రములను అవిష్కరించుచున్నది. కాని ఇంకొక చమత్కారము. విష్ణురూపాయనమః అనునది అష్టాక్షరియైన నారాయణమంత్రము కాదు. దాని తాత్పర్యము. నమః శివాయ అనునది అక్షరశః శివ ఽంచాక్షరిమంత్రము. తరతరములుగా రక్తనిష్ఠమై వచ్చుచున్న తిక్కన గారి శివపక్షపాతము ఆయన శివకేశవాదైవత భావములో ఒదిగి మెదలుచునే యున్నది. తిక్కనగారు మొదటినుండి “చిత్తనిత్యస్థిత శివు”డట. హరిహరా భేదభావము దృఢ పడిన తరువాత కూడ ఆ శివుడు విష్ణురూప విశిష్టతయ్యెనేకాని ఆయన చిత్తమునుండి తొలగిపోలేదు. ఆయన నిరంతరము జపించు ‘నమఃశివాయ’ మంత్రము “విష్ణు రూపాయ నమఃశివాయ” మంత్రమైనది.

శివకేశవ భేదము జగత్సంక్షోభ కారణము కాగా జగత్కల్యాణము కొరకు పరతత్వము హరిహరరూపము ధరించినది. సర్వదేవతా సమన్వయము, సర్వధర్మ సమన్వయము బోధించుటద్వారా ఆంధ్రజాతికి సుస్థిర శాంతిరూపమైన కల్యాణమును కలిగింప దలచి తిక్కనగారు ఆ హరిహరుని కల్యాణమూర్తిని ధ్యానించి పంచమ వేదమును తెనుగులో రచించుటకు పూనికొనినారు.

2

కి మస్తి మాలాం కిము కౌస్తుభం వా
పరిష్కీయామ్యాం బహుమన్యసే త్వమ్ ?
కిం కాలకూటః కిము వా యశోదా
స్తన్యం తవ స్వాదు? వద ప్రభో! మే

“అలంకరణమున నీవు అస్థిమాలికను ఎక్కువగా ఆదరింతువా? కౌస్తుభమునా? నీకు కాలకూటము రుచిగానుండునా? యశోదాస్తన్యమా? ప్రభూ! నాకు చెప్పుము.”

పూవు పుట్టగనే పరిమళించును అన్నట్లు తిక్కనగారు లేతవయస్సులో ఉన్న వృద్ధి ఆయన చిత్తమున హరి హరా భేదభావము గుఱాళించినది. అదియే భారతరచన నాటికి పరిపక్వమై యావదాంధ్రదేశమును పరిమళవంతము చేసినది.

తిక్కనగారు చిన్ననాడు రచించిన యీ చిన్నశ్లోకము కొమ్మనగారి హృదయ మున హత్తుకొనిపోయినది. స్వర్గమునగూడ ఆయన యీ శ్లోకమునే పఠించుకొను

చుండెడివాడట. ఆయన నోట ఈ శ్లోకమువిని హరిహరనాథుడు దానిపట్ల గాఢమైన ఆదరము వహించివాడట. శివకేశవులకంటె భిన్నుడు, అభిన్నుడు, ఉన్నతుడు ఐన పరతత్వ ప్రథమావతారము తానొకడు ఉన్నట్లు లీలగానైనను గుర్తించినవాడు భూలోకములో ఒకడున్నాడుగదా అని హరిహరనాథుడు సంతోషించి శ్లోకకర్తను చూడగోరి కొమ్మనగారి వెంట తిక్కనగారివద్దకు వచ్చినాడు. వచ్చి భద్రాయితమైన తన హరిహరమూర్తిని తిక్కనగారికి ప్రదర్శించినాడు. తిక్కనగారు ఆ మూర్తిని హృదయమున పదిలపరచి, ప్రోదిదేసి భారతము నందంతటను హరిహరుని విశ్వరూపమును ప్రపంచించివారు. యావదాంధ్రదేశమును హరిహరమయము కావించినారు.

ఈ చిన్నశ్లోకమునగూడ తిక్కనగారి శివాభిమానము తొంగిచూచుచునేయున్నది 'హరిహర' శబ్దమున హరిత్యము ముందు హరత్యము తరువాత ఉన్నప్పటికిని, తిక్కనగారి ప్రశ్నలు హరత్యమునే ముందుకు తెచ్చుచున్నవి.

శివునకు కౌస్తుభ సౌందర్యము తెలియదు. కేశవునకు అస్త్రహలాసౌందర్యము తెలియదు. ఆ యుభయులు కానివానికి ఆ రెండింటి సౌందర్యమును తెలియదు. కాలకూట యశోదా స్తన్యముల విషయమునింటే. కనుక నీ శ్లోకమునందలి ప్రశ్నలు శివునిగాని, కేశవునిగాని, తదన్యునిగాని ఉద్దేశించినవికావు. 'ప్రభో' అన్న ఏకవచన సంబోధనవల్ల ఈ ప్రశ్నలు శివకేశవులకంటె భిన్నుడు, అభిన్నుడు, తదుభయాత్మకుడు, తత్పరుడు అయిన ఒకస్వామిని ఉద్దేశించినవి. ఆయనయే వీనికి సమాధానము చెప్పగలడు. ఆయన హరిహరనాథుడు. ఈ శ్లోకము ఆయనచెపుల సోకినప్పుడే దానికి చరితార్థత. అది జరిగినది. శ్లోకకర్త సందేహము తీర్చుటకు హరిహరనాథుడు పరువిడి వచ్చినాడు.

3

"కరుణారసము పొంగి తొరగెడు చాడ్చున

శశిరేఖ నమృతంబు జాలు వాణి

హరినీల పాత్రిక సురభి చందనమున

గతి నాభి ధవళ పంకజము మెఱయ

గుఱ్ఱయైన చెలువున నెఱసిన లోకర

క్షణమనంగ గళంబు చాయ దోప

బ్రథమాద్రు దోతెంచు భానుబింబము నా

సురమ్మునఁ గౌస్తుభ రత్న మొప్ప

సురనదియును గాళిందియు జెరసినట్టి
కాంతిపూరంబు శోభిల్లు శాంతమూర్తి
నామనంబు నానందమగ్నముగఁ జేయ
నెలమి సన్నిధి సేసె సర్వేశ్వరుండు”

తిక్కనగారికి దర్శనమిచ్చిన సర్వేశ్వరుడైన హరిహరనాథుని భద్రాయిత మూర్తి యిది. ఈ మూర్తి వర్ణనమున గూడ తిక్కనగారి జీవనిష్ఠమైన రుచివిశేషము కనిపించుచునే యున్నది. హరిహర సమాహరమైన మూర్తి తిక్కనగారికి హరిత్వ విశిష్టమైన హరమూర్తిగానే కనబడుచున్నట్లున్నది. ఆ మూర్తిలక్షణములలో ముందుగా శివలాఙ్ఘనమైన శశిరేఖయే కనబడినది. ఆ మూర్తి తేజఃపూరములో ముందుగా గంగాసాదృశ్యమే కనబడినది.

హరిహర శబ్దమే విచిత్రమైనది. ఇది వ్యాసమహర్షి కూర్చిన సమాసము. సమర్థములైన పదములు ఏకపదమగుట సమాసము. ఇక్కడ సమర్థములైన తత్వములు ఏకతత్త్వమై సమాసము ఏర్పడినది.

“నమో హరాయ హిస్రాయ నమో హరిహరాయచ”

అని వేదవ్యాసుడు హరివంశమున ‘హరిహర’ సమాసమును ప్రయోగించినాడు. ‘హరి హరాయ’ అను ప్రయోగము చతుర్థి ఏకవచనాంతముగా ఉన్నది. కనుక ఇది ఇతరేతర ద్వంద్వసమాసము కాదు. అయినచో ద్వైవచనాంతముగా ఉండవలెను. ఏకవచనములో ఉన్నదిగనుక సమాహర ద్వంద్వసమాసము కావలెను. ఆ జన్మవిరోధముగాని, అవినిభావసంబంధముగాని ఉన్నవానిని తెలుపు పదములను మాత్రమే సమాహర ద్వంద్వసమాసమున కూర్చవలెను. లోకదృష్టిలో హరిహరులకు ఆ జన్మవిరోధము. తాత్త్వికదృష్టిలో అవినిభావసంబంధము. కనుక హరిహరశబ్దము సమాహర ద్వంద్వమగుట సముచితమే. అయినను తన జీవనిష్ఠమైన యభిరుచినిబట్టి తిక్కనగారు దీనిని విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయముగాకూడ గ్రహించుచున్నట్లు ‘విష్ణురూపాయ నమః శివాయ’ ఇత్యాదులవలన తెలియనగును. శివభక్తుడైన తిక్కనగారు హరిహర సమాసమును ఉత్తరపదార్థ ప్రధానముగా భావించుట సహజమే.

“వ్యాససమానైకరూప హరిహరనాథా” అని తిక్కనగారు హరిహరనాథుని ఒకచోట సంబోధించినారు. తాత్త్వికముగా విచారించినప్పుడు హరిహరునకు కరచరణాద్యవయవయుక్తమైన రూపములేదు. ‘హరిహర’ అనిన వ్యాసుని నమానమే ఆయన మూలరూపము. పై సీసపద్యమునందును ఇతర పద్యములందును తిక్కనగారు వర్ణించిన హరిహరనాథరూపము ఆయనకు భావనాగోచరమైన కల్యాణమూర్తి.

దేవతావర్ణన పాదాదిమస్తకాంతముగా చేయవలెనని సంప్రదాయము. ఈ సీన పద్యమున తిక్కనగారు ఆ సంప్రదాయము పాటించలేదు. శిరస్సునందలి శశిరేఖతో వర్ణన ప్రారంభించినది అద్యంతరహితమైన పరతత్వము ధరించిన హరిహర మూర్తికి పాద శిరోభేదములేదు. “మరుత్సరిదాకల్పిత మనోజ్ఞ చరణ శిరస్సుందర మూర్తి” హరిహరనాథుడు ఆయన చరణమున గంగ, శిరమున గంగ. ఆయనకు చరణశిరో భేదములేదు అట్లే వామదక్షిణ భేదముకూడ లేదు. ఆయన హరిహరుడు, హరహరి.

4

వైదిక మార్గ నిష్ఠమగు వర్తకముం దగ నిర్వహించుచున్
భేదములేని భక్తి మతి నిర్మలవృత్తిగఁ జేయుచుండ మ
త్పాదనిరంతర స్మరణ తత్పరభావము కల్పి నాత్మ స
మోదముఁబొందఁగావ్య రసముం గొనియాడుచునుండు చెప్పడున్.

స్వప్నమున ప్రాజాత్యరించి హరిహరనాథుడు తిక్కనగారి ధన్య జీవితమును గొనియాడిన పద్యము. తిక్కనగారు వైదిక మార్గనిష్ఠమగు వర్తనమును తగురీతి నిర్వహించుచుండురట ఆయన ‘మహిత దక్షిణలైన బహువిధయాగంబు లొనరించు’నని కేతన వ్రత్యక్షముగా చూచి చెప్పినమాట. తిక్కనగారు కర్మిష్ఠి. హరిహరభేదభావము లేనందువల్ల ఆయన మతి నిర్మల వృత్తిగా ఉండునట. శివకేశవ భేదము పెట్టుకొన్న వారి చిత్తములు కల్మషవృత్తిగలవై కల్లోల కారణములగుట చరిత్రప్రసిద్ధమే కదా. తిక్కనగారు జ్ఞాని. ఆయన నిరంతరము హరిహరనాథుని పాదములను స్మరించుచు ఆత్మానందమును అనుభవింపు చుండునట. తిక్కనగారు భక్తుడు ఇట్లు కర్మ జ్ఞాన భక్తి మార్గములు సంగమించిన త్రివేణి ఆయన జీవితము-ఆంధ్రులను పునీతులను చేసిన పుణ్య తీర్థము. ఇది హరిహరనాథుడు స్వయముగా చెప్పినమాట. కేతన వ్రత్యక్షముగా చూచి దశకుమార చరిత్రమున చెప్పిన మాటయు నిదియే.

తిక్కనగారు ఎల్లప్పుడు కావ్యరసముం గొనియాడుచు నుండునని కూడ హరి హరనాథుడు చెప్పినాడు. కావ్యములో రసప్రధాన్యమును ప్రతిష్ఠించిన మొదటి తెనుగు కవి తిక్కనగారు ‘కావ్యరసము’ అన్నమాటను మొట్టమొదట ప్రయోగించిన తెలుగు కవియు ఆయనయే “వ్యాయోగో దీప్త కావ్యరసయోనిః” అని భరతనాట్య శాస్త్ర మందును, “స్వాదుకావ్యరసోన్మిత్రం” అని భామహంకారమందును, ‘కావ్యరస’ శబ్దము ప్రయోగింపబడియున్నది. తరువాత ఎవ్వరను ప్రయోగించిన జాడకనబడదు. తిక్కనగారు రసప్రపణులు. “నానారసాభ్యుదయోల్లాసి విరాటపర్వము” అని ముప్పట పడినారు, విరాటపర్వాదియైన రసవంతమైన భారతకథ తిక్కనగారి పాలబడుట

అంధుల అదృష్ట విశేషము. రసప్రవణుడైన తిక్కనగారిచేతిలో పది రసమయము కాబోవుచున్నదని గుర్తించియే హరిహరనాథుడు ఆయనకు స్వప్నమున సాక్షాత్కరించి తెనుగు భారతమును తనకు అంకితము చేయుమని కోరినాడు.

“పారాశర్యుని కృతియః
భారతమనుపేరః బరగు పంచమ వేదం
బారాధ్యము జనులకు త
ద్గౌరవమూహించి నీ వఖండితభక్తిన్
తెనుఁగు భాస వినిర్మింపఁ దివురుటరయ
భవ్యపురుషార్థ తరు పక్వఫలముగాదె ;
దీని తెడ నియ్యకొని వేడ్కనూని కృతిప
తిత్వ మర్థించి వచ్చితిఁ దిక్కశర్మ !”

తిక్కనగారు చేసినది భారతాంధీకరణముకాదు, భారత వినిర్మాణము-రసవిశిష్టమైన నిర్మాణము. వ్యాసభారతము కావ్యద్వాయగల శాస్త్రము-రసస్పర్శమాత్రముకలది. తిక్కనగారి భారతము శాస్త్రద్వాయగల కావ్యము-నానారసపూర్ణమైన ప్రబంధమండలి. ఇదే ఆయన వినిర్మాణలక్షణము. ఇది హరిహరనాథునకు నచ్చినది. ఆయన వేడుక పడి కృతిపతిత్వమర్థించి వచ్చినాడు ఓహో! తిక్కనగారి ధన్యత! భారతరచన ‘భవ్య పురుషార్థతరు పక్వఫల’మట-మోక్షప్రదమట. హరిహరనాథుడు తిక్కనగారికి జీవన్ముక్తి ప్రసాదించినాడు.

తిక్కనగారి స్వప్నమే చిత్రమైనది ఆయన ‘యిండుక నిద్రించు’ సమయమున ఈ స్వప్న సంఘటన జరిగినది. అది నిద్రకాదు-సమాధి. అది స్వప్నముకాదు-సాక్షాత్కారము. తిక్కనగారు పూర్వజన్మమున యోగభ్రష్టుడు. ఈ జన్మమున రాజయోగియై యోగసిద్ధి పొందినారు.

“కుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే”

అని భగవద్గీత చెప్పినట్లు తిక్కనగారు కుదులు, శ్రీమంతులునైన కొట్టరువు వారి యింట జన్మించి, రాజయోగమవలంబించి సిద్ధిపొందినారు.

5

ఏ నిన్ను మామ యనియెడు
దీనికిఁ దగనిమ్ము భారతీకన్యక; నా
కినర్హుడ వగు దనినను
భూనాయకు పలుకు చిత్తమున కింపగుడున్.

ఇది మనుమసిద్ధి యభ్యర్థన. తిక్కనగారు భారతము రచింప సంకల్పించి కృతిపతిగా నెవ్వరిని పెర్కొందునాయని యాలోచించుచు సమాధి గతులుకాగా హరి హరనాథుడు సాక్షాత్కరించి తనను కృతిపతిని చేయుమని యభ్యర్థించెను. మరి తిక్కనగారు ఏ కృతిని రచింప సంకల్పించినప్పుడు మనుమసిద్ధి కృతిపతిత్వ మభ్యర్థించెనో. ఆయన ఏ కృతియు సంకల్పించినట్లు కనబడదు. ఆయన యుభయభాషల యందును మహాకవి గనుక ఏదేని కృతిరచించి తన కిమ్మని మనుమసిద్ధి యర్థించినట్లున్నది. అందుచేతనే 'భారతీకన్యక' అని సామాన్యముగా పలికినాడు. మనుమసిద్ధి అడుగుటకంటె అడిగినతీరు తిక్కనగారికి ఇంపు గొల్పినదట.

“యువతే రివ రూపమంగకావ్యం స్వదతే” అని వామనుడు, “విభాతి లావణ్య మివాంగనాను” అని ఆనందవర్ధనుడును కావ్యమునకు అంగనను ఉపమానముగా గ్రహించిరి. “దివ్య కావ్యాంగన” అని నన్నెచోడడు కావ్యమునందు అంగనను ఆరోపించినాడు ఆ కావ్యాంగనను తన గురువైన జంగమ మల్లిజార్జునునకు అర్పించినాడు. అజన్మ బ్రహ్మచారియైన ఆయనకు పుత్రికగానో, శిష్యురాలుగానో అర్పించియుండును. భార్యగా నిచ్చియుండదు.

ఇక్కడ మనుమసిద్ధి తిక్కనగారి కావ్యమును కన్యగా రూపించి తమ యిరువురి చుట్టరికమును తిరుగవేసి, ఆ కన్యను తన కిమ్మని యడిగినాడు. ఆ యడిగిన తీరు తిక్కనగారికి ఇంపు గొల్పినదట. మొదటినుండియు ఇందుకే కాబోలు తనను 'మామా' యని వరుసపెట్టి పిలువసాగినాడు. అయితే అడిగినతీరు ఇంపుగా ఉన్నంత మాత్రమున, వరుస కుదిరినంత మాత్రమున ఎవ్వరైన కన్య నిత్తురా? అడిగిన వాని యర్హతలు విచారించుదుగదా. తిక్కనగారును విచారించినారు.

“సకలలోక ప్రదీపకుండగు పద్మినీ
మిత్రవంశమున జన్మించెననియు,
జూచిన మగలైన. జొక్కెడునట్టి సౌం
దర్య సంపద సౌంపు చాలెచ్చె ననియు
జనహృదయానంద జనకమై నెగడిన
చతురత కలిమి నప్రతిముండనియు
మెఱసి యొండొంటికి మిగులు శౌర్యత్యాగ
విఖ్యాతకీర్తుల వెలసెననియు
వివిధ విద్యాపరిశ్రమ వేడి యనియు
సరస బహుమాన విరచనా శాలియనియు
మత్స్యతీశ్వరు డగుచున్న మనుమన్యవతి
సుభగుఁ గావించుటకు సముత్సుకుండ నైతి.”

అని మనుమసిద్ధి కులము, రూపము, గుణము, విద్య మొదలైన లక్షణము లన్నియు విచారించి తన కృతికన్యకు పతి కాదగినవాడే అని నిశ్చయించి కాబోవు ఆల్లుని సౌభాగ్యవంతుని చేయవలెనని ఉత్సహించినారు తిక్కనగారు. ఇంతకును కృతి కన్యయే? మనుమసిద్ధిని గురించి చేసిన విచారణలోనుండియే ఆమె యావిర్భవించి నది. సూర్యవంశమున బుట్టి, 'పుంసాం మోహనరూపాయ' అను నంతటి సుందరుడై, శౌర్యత్యాగములచే విఘ్నాతుడైన శ్రీరామచంద్రుని కథనే కావ్య వస్తువుగా స్వీకరించుటకు తిక్కనగారు ఆ షణ్మండే నిశ్చయించుకొనినారు.

కృతినాయకుడైన మనుమసిద్ధికి, కథానాయకుడైన శ్రీరామచంద్రునకు అభేదము పాటించుచు నిర్వచనోత్తర రామాయణ మహాకావ్యమును రచించినారు తిక్కనగారు. కనుకనే కృతినాయకునకు అమంగళకరమైన కథానాయక నిర్మాణమును పరిహరించి నాయకాభ్యుదయ వర్ణనతో "ధారుణి యేలె రామవ పుంగవుండు మహాన్నతిన్" అని కావ్యము ముగించినారు. "రామవ పుంగవుండు" అన్నమాటలో రఘువంశ సంభవు లలో శ్రేష్ఠుడైన శ్రీరామచంద్రునితో అభేదము పొంది మనుమసిద్ధియు ప్రతిష్ఠ పొంది యున్నాడు.

6

అమలో దాత్త మనీష నేనుభయ కావ్య ప్రౌఢిఁ బాటించు శి
ల్పమునం బారగుండం గళావిదుండ నాపస్తంబ సూత్రుండ, గౌ
తమ గోత్రుండ, మహేశ్వరాంఘ్రి యుగళధ్యానైక శీలుండ, న
న్నమకుం గొమ్మన మంత్రీన్ సుతుండఁ దిక్కాంకుండ సన్మాన్యుండన్.

సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్యములను మదించి సాధించిన నవనీతమును మెక్కి పొగరెక్కిన ఉత్సాహము ఉరకలు వేయుచున్న ప్రౌఢవయస్సున ఉత్తర రామాయణ పీఠికలో తిక్కనగారు తననుగురించి చెప్పికొనినమాట ఆయన నాటికి ఉండిన ఆంధ్రసాహిత్యము అతిస్వల్పము. ఆయన యధ్యయనము చేసినది ప్రధానముగా సంస్కృత సాహిత్యము, సాహిత్యశాస్త్రము. వాని మార్గమున తెనుగులో అపూర్వ కావ్యనిర్మాణము చేయవలెనని తిక్కనగారి ఉబలాటము. తన సాహిత్య సిద్ధాంతము లను ప్రపంచించి, ఆ సిద్ధాంతములకు లక్ష్యభూతముగా ఒక మహాకావ్యము నిర్మింప దలచి, అందుకు తనకుగల యోగ్యతలను వివరించుచు చెప్పిన పద్యమిది.

ఆయన అమలము, ఉదాత్తమునైన మనీషకలవాడు. మనీష మనగా కవిశక్తి యైన ప్రతిభ - నవనవోన్మేష శాలిని, అపూర్వ వస్తునిర్మాణ శ్రమ, కావ్యమటనను కూల శబ్దారోహణియౌప అయిన వ్రజ్ఞ. తిక్కనగారి ప్రతిభ స్వచ్ఛమైనది. ఉన్నత

మైనది—సముద్రమువంటిది, ఆకాశమువంటిది. అట్టి ప్రతిభాశక్తిచే ఆయన ఉభయ కావ్యములందు ప్రౌఢిని పాటించును. ప్రౌఢి యనగా రసమయత్వము. కావ్యమున ప్రౌఢిని పాటించుట శిల్పము. అట్టి శిల్పమున ఆయన పారగుడు. ఆయన కళా విదుడు. కళయనగా సౌందర్యము—రసము ఆయనరసవేత్త. కావ్యమున సాధ్యమైన రసమును అనుభవపూర్వకముగా నెఱింగినవాడు. సాధ్యమైన రసమును సిద్ధింపజేయు కావ్యగత సామర్థ్యమే ప్రౌఢి, ఇట్టి ప్రౌఢిని పాటించువాడు శిల్పి. రసాశ్రయమైన ప్రౌఢకావ్యమును సర్పించుటయందు కవి బుద్ధిపూర్వకముగ చేయు ప్రయత్నవిశేషమే శిల్పము. తిక్కనగారు అట్టి శిల్పముయొక్క పారము ముట్టినవారు శిల్పముయొక్క పారము—గమ్యము రసమే. తిక్కనగారు రససిద్ధుడు. ఆయన రసస్వరూపము, రసవ్యంజక సామగ్రి స్వరూపము. తత్సామగ్రి సంయోజన స్వరూపము సమగ్రముగా నెఱింగింపవాడు.

స్వప్రతిభా స్వరూపము. ప్రౌఢకావ్యస్వరూపము తిక్కనగారికి సువిస్పష్టముగా తెలియును. అవి పరస్పరము ఎంత యనురూపములొకూడ తెలియదు. ఆ నాటికి తన ప్రతిభ నిర్వచనోత్తర రామాయణ మహాకావ్యరచనకు అనురూపమైనదేకాని పంచ వేదమైన భారతమును తెనుగున రసవత్ప్రబంధమండలిగా వినిర్మించుటకు అనురూప మైనది కాదనికూడ ఆయనకు తెలియును.

కావ్యశిల్పము, కావ్యకళ, కావ్యప్రౌఢి-ఇట్టి యుదాత్త విషయముల స్వరూపము ఇంత నిశితముగా గ్రహించిన కవికి మహాకావ్య నిర్మాణము క్రీడాకల్పము. తిక్కన గారు 'కావ్యకళాజని భూమి' అనియు, 'లలితనానాకావ్యములు బెప్పు నుభయభాషల యందు' అనియు 'పద్మాది త్రివిధకావ్య పారీణుడు' అనియు కేతన అనుభవసాక్షి కముగా చెప్పియున్నాడు.

7

అంత సహస్రపాదుఁ డపరాచల శృంగ తటంబు సేరె దు
ర్దాంతుడు దానవేంద్రుఁ డమరప్రకరంబు జయింపఁ బోవుచో
సెంతలు పుట్టునో యనుచు నేపడఁగంగఁ దొలంగి కాలు కొ
న్నంతయు దవ్వుగాఁజని భయంబడరన్ గిరిదుర్గ మెక్కెనాన్
ని.రా.చ. 8-88

అమరావతి మీదికి దండెత్తిన రావణుడు కైలాసము చేరునప్పటికి సంధ్యాస మయమైనది. ఆ రాత్రి యవ్వుట విశ్రమించి మరునాడు బయలు దేరవలెనని నిశ్చ యించుకొని సేనలను విడిచియిచ్చినాడు. అప్పుడు సూర్యుడు దుశ్చింతుడైన దానవేం

ద్రుడు అమరులను జయింపబయలు దేరిన సందర్భమున ఎట్టి ఘోరములు పుట్టునో యని భయపడి, తన తేజమును తగ్గించుకొని, కాలు కొరిది దూరముగా తొలగిపోయి గిరి దుర్గమున చేరినా యన్నట్లు అస్త గిరి శిఖరము చేరినాడు. సూర్యుడు అస్తగిరి చేరుట గిరి దుర్గము ప్రవేశించుటగా ఉత్ప్రేక్షింపబడినది. అస్తగిరిచేరుట సూర్యుని నిత్యచర్యయ్యైనను అనాడు మాత్రము దుశ్చింతయైన రావణుడు ఎట్టి ఘోరము చేయునో అనుభీతి కారణముగా ఉత్ప్రేక్షింపబడినది.

సూర్యుడు అస్తగిరి శిఖరమెక్కుట కావ్యశరీరములోనిదే-కథలో అది సూర్యాస్తమయ సమయము కనుక. కవిచేసిన ఉత్ప్రేక్షలే కావ్యశరీరమున జేరనివి. కాని ఈ యుత్ప్రేక్షలు తత్కాల మందలి సూర్యుని చిత్రవృత్తిని ఆవిష్కరించుచున్నవి గనుక కావ్యశరీరమున గలిసిపోయిన వనవచ్చును. సూర్యుడు అదిత్యుడు-ఇంద్రాదులవలె అదితినంతానమైన అమరుడు. రావణుడు అమరులపై దండెత్తెనగా సూర్యునకును భయమే. రావణుడు దుశ్చింతడు గనుక వానికి దూరముగా దొలగిపోయి సురక్షిత ప్రదేశము చేరుట అవసరము. కనుక అపరాచలశృంగతటమున గిరిదుర్గము ప్రవేశించినాడు. తిక్కనగారు ఉత్ప్రేక్షించిన మాట నిజమే కాని ఉత్ప్రేక్షింపబడిన విషయము కావ్యవస్తువుకంటె భిన్నముకాదు. కథలోనిదేగాక. ఈ విధముగా కావ్యశరీర త్వము పొందగల ఉత్ప్రేక్షలు సాహిత్యమున ఎన్నియో దొరకవు.

కవియొక్క విలక్షణమైన దర్పనమే ఉత్ప్రేక్షణము. సూర్యుడు అపరాచల శృంగమెక్కుట చర్మచక్షువులతో లోకులు చూడగలరు. ఆసమయమున ఆయన చిత్రవృత్తి యెట్లుండునో భావనాచక్షువుతో మహాకవిమాత్రమే చూడగలడు. కనుకనే లోకులది కేవలము ఈక్ష. కవిది ఉత్ప్రేక్ష-లోకోత్తరము, ప్రకృష్టమునైన ఈక్ష. ఉత్ప్రేక్ష వల్లనే కవి ద్రవ్యయగుచున్నాడు.

సూర్యుని సహస్రకిరణుడు, సహస్రకరుడు అనుట పరిపాటి. తిక్కనగారిచ్చట 'సహస్రపాదుడు' అన్నారు. కరములు కావలసిన కిరణములు చరణములైనవి-పరు వెత్తుటకు గావలసినవి పాదములేకదా. ఇరువది కరములతో వచ్చుచున్న దుశ్చింతయైన రావణునిగాంచి సూర్యుడు వేయిపాదములతో పరువెత్తెనగా ఆయనకు గలిగిన భీతి యెంతటిదో వ్యక్తమగుచున్నది. సహస్రపాదుడు అనుటవల్ల ఒకనవ్యత మెఱయుచున్నది. విశేషము సాఖిప్రాయమగుటచే పరికరాంకు రాలంకారము సిద్ధించుచున్నది. నవ్యత సౌందర్య మేతువగుచున్నది.

'ఎంతలుపుట్టునో యనుచు' భయపడెను అన్నపేతూత్ప్రేక్షతో ఉత్తర కథాధ్యనియు కదలు. సూర్యుడు కర్మసాక్షి. విజయ యాత్రాహంకారమతుడైన రావణుని

చిత్తమున ఎట్టి దుశ్చింతపుట్టి ఎంతటి మోరకృత్యము జరుగునో! ఆ దుష్కర్మకు తాను సాక్షి కావలసి వచ్చునేమో యని నూర్చుని భయము. ఈ విధముగా చూచినచో రావణుడు రంభకు మానభంగముచేయనున్నాడని భావి కథాంశము వ్యంగ్యమగును అప్పటికే రావణుని చిత్తమున కామినీ వాంఛ రేకెత్తుట ఈ దృశికి ప్రేరకమగునును.

ఈ మట్టమున తిక్కనగారు రావణునిచే చేయించిన నిశాచంద్రోదయాదులవర్జన తత్కాలమున' తత్ప్రదేశమున రావణుడు తప్ప అయ్యుడెవ్వడును చేయుటకు పీలుకా నంత పరమోచితముగా నున్నది. చివరకు రావణుడు రంభను బలవంతముగా ఎంగిలి చేసి నలకూబరునిచే మోరశాపము పొందినాడు. అదితెలిసి గుండెగుభేలుమని "కొందల పాటునన్ మనము గుందిన్ గంటికి సిద్రరాక, సేసందెలిపించి యష్ట పయనం బయి దైత్య విభుండు" అమరావతి మీదికి బయలుదేరినాడు. రావణుని మనస్తత్వమును తిక్కనగారు ఎంత చక్కగా కనిపెట్టినారో. నూర్చునకు ఈ విషయము తెలిసినది. అర్ధరాత్రివేళ ఈ నిశాచరుడు అమరావతిపై విరుచుకొని పడునేమో అని ఆయనకు భయము కలిగినది త్వరత్వరగా ఉదయించినాడు. ఆయుదయించుటను గూడ తిక్కనగారు అద్భుతముగా ఉత్పేక్షించినారు —

అంత సరోదుహాపుఁ డుదయంబరుదెంచె "నిశాచరుల్ పరా
క్రాంతి దగం గడంగి యమరావతికేగిరి: వారు రాత్రిమై
నెంతయు నగ్గలంబగుదు; రేహదసూపెడఁగాక; దేవతల్
సంతసమందగా" ననుచు సత్వరుడై చనుదెంచె నొక్కొ నాన్.

8

అభినవ జలధర శ్యామంబులగు నెడ
లాకు జొంపంబుల ననుకరింప
సాంధ్య రాగోపమచ్చాయంబులగు పట్లు
కిసలయోత్కరములఁ గ్రేణిసేయ
రాజమరాళ గౌరములగు చోటులు
దఱచుఁ బూజొదలి చందము వహింప
హోరిద్రరుచి సమానాకృతులగు తావు
లడరెడు పుష్పాదులట్లు మెరయఁ

గలయ నెగసి ధరాధూళి లలిత వనము
దివికి నలిగిపోవు వోయెడు తెఱంగు చాల్య
గోగణము ముంగలిగ నేల గోడివడంగ
నడచు కౌరవ రాజునై న్యంబుఁ గనియె.

విరాట. 4-50

అంతఃపురమున కాంతాజనముతో సల్లాప వినోదములతో కాలము గడుపుచున్న ఉత్తరకుమారులకు ఉత్తరమున కౌరవసేనలు గోగ్రహణము గావించెనని గోపాలురు వచ్చి విన్నవించిరి సహజభీరువయ్య అబలాజనముల యెదుట తెచ్చికోలు భీరమున వీరలాపములాడి బృహన్నలా సారథికమైన రథమెక్కి పురమువెడలి “ఫల్గును నైపుణంబున నల్లదశ్యంబగు రథంబు రయంబునకు మెచ్చుచు పరేత నిలయ ప్రాంత ప్రదేశంబు సేరంజున” ఉత్తరుడు కాంచిన దృశ్యమిది. తిక్కనగారు ఈ ఘట్టమును నాటకీయముగా చిత్రించిరి

వల్లదశ్యముగు రథగమనమును మెచ్చుచు చనుచున్న ఉత్తరునకు అల్లంత దవ్వల నెదుట చిక్కగా నెగయుచున్న ధరాధూళి యగపడెను. ఉదయభాను కిరణ ప్రసృతిచే ఆ ధూళిపటలమున భిన్నభాగములు భిన్నవర్ణచిత్రితములై యుండెను. అది గోగణమును దోలికొని రయమున నరుగుచున్న కురుసేనలు రేచిన ధూళియని యుత్తరుకు దోచలేదు. నానావర్ణచిత్రితమైన ధూళిపటలము ఆకసమున కెగయుట లలితవనము స్వర్గమునకు కాపు పోవుటగా ఆతడు ఉత్తేషించికొనెను. తాను సమ రాంగణమునం దుంటినన్న జ్ఞానము వానికిలేదు. సుందరమైన ఉద్యానవనమున విహరించు చుంటినన్న భ్రాంతి వాని నావరించి యుండెను. ఆ ధూళి ఆకసమున కెగసి నంతనే కౌరవసేన ఆకస్మికముగా వానికి అక్షిగోచరమయ్యెను. వాని భ్రాంతి పటా పంచలయ్యెను భీతి ముంచుకొనివచ్చెను.

కిని యుత్తరుండు గరు పా
తీన మేనును దలఁకు మనము తిప్పవడిన చూ
పును నై తొట్రుపడుచు వి
ట్లనియెదిగులు సొచ్చి యా బృహన్నలతోడన్.

మేను గరుపాటుట, చూపుతిప్పవడుట, తొట్రుపడుట అనునవి రోమాంచ స్తంభకంపములనెడు సాత్వికభావములు- ఆకస్మికభయవేళ లక్షణములు. మనస్సు తలకుట, దిగులుసొచ్చుట అనునవి క్షణిక చింత అను వ్యభిచారిభావములు ఇది యంతయు ఉత్తరుని ఆకస్మిక భయవేళాభినయము-సామాజికునకు భయానకరసాభి వ్యంజకచేష్టా సాహగ్రి.

రూపక దిదృక్షువై ప్రేక్షాగృహమునందాసీనుడై చిత్రవర్ణ రమణీయమైన యవనికను దిలకించుచు తద్రామణీయక షరవతుడై విసోదించుచున్న సామాజికడు ఆకస్మిక యవనికా తిరస్కరణమున ప్రత్యక్షమైన భయంకర దృశ్యమును దిలకించి యెట్టి యనుభవములు పొందునో ఈ సన్నివేశము నిరూపించుచున్నది. లలితవన రూపమైన యవనిక ప్రదర్శింపబడనున్న రూపకము శృంగార రస ప్రదానమన్న సూచనచేయును. తద్రసాస్వాదనానుకూల సుకుమార మధురచిత్త వృత్తిని సామాజికునియందు ఉత్పన్నము చేయును. యవనికాపసర్పణమున శృంగార వ్యంజక దృశ్యము సామాజికనకు కన్పించును. భయానక దృశ్య ప్రత్యక్షముచే రసభంగమై సామాజికుని చిత్తము ఉద్యిగ్గుచుగును.

ఈ ఘట్టమున ఉత్తరుడు తనకు దాను సామాజిక స్థానీయుడు. సామాజికునకు నట స్థానీయుడు. ప్రకృతి భీరువయ్య కృతకధీరతతో బయలుదేరిన ఉత్తరునకు తానేదో చూడబోవుచున్నట్లుండెనే కాని యేదో చేయబోవుచున్నట్లులేదు. ఆ చూడబోవునదియు విసోదప్రాయమే అని యాతని భావన. ధూళి తెరతొలగు నప్పటికి వాని బ్రాంతి తొలగినది. అచింతితోపనతమైన భయంకర దృశ్యము అతని చిత్తమందలి సుమార మధురవృత్తిని భంజించి పరుషదీప్త వృత్తిని ప్రవేశపెట్టినది. ఆకస్మికమైన అతని భయావేశము చిత్తమున వర్తించి సూటిగా గాత్రమున ప్రవర్తించినది. అటువిప్పుటగాని వాప్రగూమున ప్రవర్తించలేదు.

9

భీష్మద్రోణకృపాది ధన్వనికరాభీలంబు, ధుర్యోధన
గ్రీష్మాదిత్యపటు ప్రతాపవిసరా కిర్ణంబు, శస్త్రాస్త్ర జా
లోష్ణ స్ఫారచతుర్విధోజ్జ్వల బలాత్యుగ్రం బుదగ్రధ్వజా
ర్విష్మత్వాకలితంబు నైన్యమిది! యే చేరంగ శక్తుండనే?

విరాట. 4-52.

ఆకస్మిక కురుసేనా దర్శనమున భయావిప్లవమైన ఉత్తరుడు బృహన్నలతో పలికిన వాక్యమిది. ధూళిపటలమున చిత్రవర్ణ కిసలయకుసుమాది సుందరవస్త్రాల్పేక్షచే వసంతిర్లు భావన చేయుచున్న యుత్తరునకు తదపసర్పణమున ఆకస్మిక గ్రీష్మరు దర్శనమగుట వద్యార్థమున సులక్ష్యమగుచున్నది. ధుర్యోధనుడు గ్రీష్మాదిత్యుడుగా. శస్త్రాస్త్రజాలము ఊష్ణస్ఫూర్తిగా. ఉదగ్రధ్వజములు అర్చిష్మంతులుగా రూపొంది కురుసేన ఉత్తరునకు దావాగ్ని విజృంభణముగా భావించెను. అతని భావనయందలి లలితవనము ఆదావాగ్నియందు దగ్ధమైపోయెను. భీష్మ, గ్రీష్మ, ఊష్ణ, అర్చిష్మత్ శబ్దములు భయంకరమైన గ్రీష్మమున ఊష్ణలమైన అర్చిష్మద్యజృంభణమునకు

సువ్యక్తము చేయుచున్నవి. పద్యమందంతటను నిండారి ప్రాసస్థానమున ప్రతిష్ఠ పొందిన ఊష్ణాక్షరములు కురుసేనయందు ఆరోపింపబడిన అర్చిష్టదూష్ణలతను సువృగా వ్యంజించుచున్నవి. రషటవర్ణములు మూర్ధన్యములు. మూర్ధమునకు అది దేవత అగ్నిగనుక ఈ వర్ణములు ఆగ్నేయములు-శ్రోతృచిత్త సంతాపజనకములు.

ఉత్తరుని చిత్తస్థాయియైన భీతి పద్యారంభాక్షరమైన 'భీ' చేతను వడియం దా వృత్తమైన "భీ"చేతను చమత్కారముగా వ్యంజింపబడుచున్నది: ఇది యొకవిధమైన భావము ద్రావకార మనదగును.

“రౌద్ర దర్శనాదిభి రనర్థాశంకనం భయమ్”

ఆత్మ వినాశ హేతువగు రౌద్రవస్తు సాక్షాత్కారమున జీవుడు ఆత్మరక్షా తత్పరుడై యుపాయాన్వేషణ చేయును.

“త్రాసస్తు చిత్తవిఘ్నోభో భీరోర్హోరేక్షణాదినా”

భయము నీచప్రకృతి. ఘోరవస్తు దర్శనమున భీరువు చిత్తమున గలుగు భయము త్రాసము. అది ఊభాత్మకము. ఆత్మరక్షణార్థము ఉపాయాన్వేషణచేసి అది లభింపనప్పుడు భీరువునకు గల్గు వికారము విషాదము.

“ఉపాయాభావజన్మాతు విషాద స్సత్వసంక్షయః
నిశ్శ్వాసోచ్ఛ్వాస హృత్తాప సహాయాన్వేషణాదికృత్”

సత్వసంక్షయము వలన మనస్సు వివిధముగా ప్రకంపితమగును. మనో దార్ఢ్యము సడలుటచే సర్వాంగములు శిథిలములగును. హృదయము తప్తమగును. ఉచ్ఛ్వాసనిశ్శ్వాసములు ఉష్ణముగా దారాళముగా వెడలును. ఈ లక్షణములన్నియు ఉత్తరుని వాక్యమున సులక్ష్యము లగుచున్నవి.

ఇతలు ఉదాత్తస్వరములు. పాదత్రయ ప్రారంభములందును యతిస్థానము లందును నివిష్టములైన ఇతావలు ఉత్తరుడు ఈ వాక్యమును ఉచ్చైస్వరమున ఉచ్చ రించెనని వ్యక్తము చేయుచున్నవి.

భయానకస్థాయియైన భయము జన్మించుటకు 'వికృతరవసత్వాది దర్శనము' ఒక కారణముగా భరతముని పేర్కొనెను. ఈయభిప్రాయమునే జగన్నాథ పండిత రాయలు "వాగ్రూపి దర్శనజన్మా" అని మరింత స్పష్టము చేసెను. శత్రుసేనాదర్శన జన్మమైన ఉత్తరుని భయము శార్థాల విక్రీడిత వృత్తరూపము ధరించి సహృదయుని హృదయమున భయభావము యొక్క ఝగిత్కృద్బోధకు నహకరించుట గుర్తింపదగి యున్నది.

తీక్కనగారు ఉత్తరుని నోట పలికించిన ఈ పద్యము పర్వవస్తు స్వరూప స్వభావవ్యంజకమై ఆర్థానురూపముగను, వక్రచిత్రవృత్తి వ్యంజకమై రసాను సారముగను నిర్మింపబడి పరమోత్తమమైన శిల్పమునకు ఆశ్రయమగుచున్నది.

10

సింగం జాకటితో గుహాంతరమునం జేడ్పాటుమైనుండి మా
తంగస్ఫూర్ణిత యూధ దర్శన సముద్యత్తోగ్ధమై వచ్చు నో
జం గాంతారనివాస ఖన్నమతి నస్మత్సేనవై వీడె వ
చ్చెం గుంతీసుతమధ్యముండు సమరస్థేమాఖి రామాకృతిన్.

విరాట. 4-95

అజ్ఞాతవాసమున నవసియుండి, గోగ్రహణముచేయవచ్చిన కురుసేనా వీరులకు తన నానాశ్రుత్రముల పటిమ రుచి చూపి బుద్ధిచెప్పదలచి ఉత్సాహముచేత ఉరికివచ్చుచున్న అర్జునునకు ఆకటితో గుహాంతరమున చేడ్పడియుండి, మదమాతంగ యూధ దర్శనమున సముద్యత్తోగ్ధమై వచ్చు సింగముతోడి సాదృశ్యమును నిబంధించు ఈ వాక్యము శార్దూల విక్రీడిత వృత్తముగా రూపొందుటయే ఒక యోచిత్యము. అర్జునునకు ఉదయించిన క్రోధము వధాంతముగాక విద్రావజాంతము మాత్రమే అగుటచే శార్దూలము యొక్క సహజమైన ఓజస్సు పద్యమున భాసింపక సింగముయొక్క ఉదాత్త గాంభీర్యము మాత్రమే భాసించుటయు ఒక ఔచిత్య విశేషము. “వచ్చునోజన్” అన్న చోట ‘ఓజ’ శబ్దము ఉపమావాచక మాత్రమ కాదు. ఓజోరూప సమాసధర్మవాచక మని గ్రహింపవలెను. సింగముయొక్క ఓజస్సు శార్దూలము యొక్క ఓజస్సుకంటె భిన్నము. మొదటిది ఉదాత్తము. రెండవది ఉద్ధతము. అర్జునుడు వచ్చుచున్న ఓజ సమరస్థే మాభిరామముగానున్నది. ఆభీలము అభిరామమునైన అర్జునుని శౌర్యస్తవము ఓజో మాధుర్య సమప్రధానమైన వాక్యమున నిబద్ధమగుట ఉచితము. ప్రతిపక్షమం దుండియు అర్జునునియందనురాగముగల ద్రోణునినోట అట్టి వాక్యమే ఆ సన్నివేశమున శోభిల్లును.

చిరకాలమునకు కన్నుల పండువుగా కనపడిన ప్రయశిష్యుని పీరమూర్తిని గాంచి ద్రోణుని చిత్రము మధురము, దీప్తమునైనది. అజ్ఞాత వాసస్మరణముచే కరుణము, ప్రకృత విజృంభణ దర్శనముచే విస్మయము, ప్రయశిష్యుడగుటచే రతి, ప్రతిపక్ష వీరుడగుటచే ఉత్సాహము-ఇట్లు పెక్కు భావములు ద్రోణుని చిత్రమున పెనగొనుచున్నవి. వాని యభివ్యక్తి ఈ శార్దూల వృత్తము.

ప్రథమపాదము సంయుక్తాక్షర రహితము. విరామ బహుళమునై ప్రసాద మాధుర్యములను, ద్వితీపాదము సంయుక్తాక్షర బహుళము, దీర్ఘసమాస ఘటితమునై ఓజో గుణమును, తృతీయ చతుర్థ పాదములు సమగురు దీర్ఘాక్షరములు, నాతి దీర్ఘసమాస ఘటితములునై దీప్తమాధుర్యమును వ్యంజించుచు ఆయా అవాంతర వాక్యములచే సమర్పింపబడిన అర్థములను సుష్టుగా సమర్థించుచున్నవి. ఈ పద్యనిర్మాణమున తిక్కనగారు ప్రదర్శించిన శిల్పము వర్ణ్యుడైన అర్జునుని క్రిడాకల్పమైన పాత్రమునకు, వక్తయైన ద్రోణుని చిరప్రాప్త ప్రియశిష్యుడర్చన జనితమైన మధురదీప్త చిత్రవృత్తికి ప్రాణప్రతిష్ఠ చేయుచున్నది.

తృతీయ చతుర్థపాదములందలి సందిగతప్రాసము అర్థసమర్పణ ప్రౌఢమై యున్నది. తృతీయ పాదము 'ఓజన్' అని పదము విరిగి ఉపమానమైన సింగము మీదినుండి ఉపశేయమైన అర్జునుని మీదికి శ్రోతచిత్రమును చమత్కారముగా దుమికించుచున్నది ఇంక శ్రోతదృష్టియందు నిలుచువాడు అర్జునుడే. చతుర్థ పాదారంభమున 'వచ్చెన్' అని పదము విరిగి సమర సైమాళి రామాకృతియైన యర్జునుని బెంగున దుమికివచ్చు ఓజను రూపించుచున్నది.

ఈ పద్యము ఆంధ్రకావ్య రసజ్ఞుల రసనాగ్రములందు వర్తించుచుండుటకు అనల్పమైన ఈ శిల్పమే కారణము.

11

కనుఁగొని కోపవేగమునఁ గన్నుల నిప్పులురాల నంగముల్
కనలఁగ సాంద్ర ఘర్మ సలిలమ్ములు గ్రమ్మ నితాంతదంత పీ
డనరట దాస్యరంగవికట భ్రుకుటి చటుల ప్రవృత్తన
ర్తన ఘటనాప్రకార భయదస్పరణా పరిణద్ధమూర్తియై

విరాట 2-1. 388

కీచకుడు రాజమార్గమున ద్రౌపదిని పరాభవించుట గాంచి క్రోధావిష్టుడైన భీముని భయంకర రూపము ఈ పద్యమున వర్ణింపబడినది. ఇది క్రోధముయొక్క సాత్వికాభినయము. అజ్ఞాతవాసము చేయుచున్న భీముడు తనక్రోధమును బాహుల్యముగా ప్రకటింపరాదు. గనుక దానిని అణచుకొనుటకే ఆతడు ప్రయత్నించెను. ప్రయత్నఫలముగా ఆ క్రోధముయొక్క అంగిక, వాచికాభివ్యక్తిని అరికట్టెను. ధర్మజునివలె సంయమి కాదు కనుక సాత్వికాభివ్యక్తిని అరికట్టజాలక పోయినాడు. కన్నుల నిప్పులు రాలినవి. అంగములు కనలినవి. ఘర్మసలిలములు సాంద్రముగా క్రమ్మి నని దంతములు పటపట రడించినవి. వికటమైన భ్రుకుటి చటులముగా నడించినది.

వెలకి ప్రసరింపజాలని క్రోధమంతయు లోలోననే పొంగి భీముని మూర్తి ఆకస మంత యెత్తు పెరిగినది. ఇదియంతయు తిక్కనగారి పద్యమున శిల్పసుందరముగా ప్రదర్శించినారు. కన్నులకు కట్టించినారు.

చంపకమాల జగణ బహళమైన వృత్తము. ప్రతిపాదమునను ఏడింటనాలుగు జగణములు. మొత్తము పద్యమున పదునాలు జగణములు. మధ్య గురువైన జగణము ఉత్పత్తగతి-ఎగిరిపడినట్లుండును. క్రోధాదితీవ్రతభావములు ద్రేకించినప్పుడు ఎగిరిఎగిరి దుముకు హృదయస్పందములగతి జగణమందలి అక్షరగతివలె నుండును. ఇచ్చట చంపకమాలను ఎన్నికచేసిన తిక్కనగారు శిల్పి. భీముడు తన క్రోధోద్రేకము నణచుకొన్నట్లుగా ఆ వృత్తగతి యందలి ఉత్పత్తిని అణచిన తిక్కనగారు మహాశిల్పి. అభివ్యక్తి నిరోధింపబడిన ఆ క్రోధము లోలోన ఉప్పొంగి భీముని మూర్తి పరిణాహ మున పరిణమించినట్లుగా వృత్తమందలి వాక్యములను క్రమవర్ధమానములుగా నిర్మించిన తిక్కనగారు శిల్పిసమాప్తు.

“కోప వేగమున కన్నుల నిప్పులు రాల”

“సాంద్ర ఘర్మ సలిలమ్ములు గ్రమ్మ”

ఁను తీరున పద్య పూర్వార్థమందలి పదములు గల భగణముల రూపములు ధరించి అవరోహణము స్ఫుటమై, ఉత్పత్తమగుచున్న హృదయగతిని అణచి శాంతము చేయు చున్నభీముని ప్రయత్నమును వ్యక్తముచేయుచున్నది. అణచ శక్యము గాని ఉత్పత్తి ‘నితాంత’, ‘ప్రవృత్త’, ‘ప్రకార’ పదములందు జగణరూపమున తలయొత్తుచున్నది అణచబడిన ఉత్పత్తి యంతయు ఆరోహణరూపము ధరించి పద్యము సుత్రార్థ మందలి పదములను సగణములుగా రూపు కట్టించుచున్నది.

“వికట భ్రుకుటీ చటుల ప్రవృత్త న

రన ఘటనా ప్రకార భయద స్ఫురణా పరిణద”

ఈ పదములలో పెక్కు సగణరూపములనుట గుర్తింపవలెను. తిక్కనగారి ఈ చంప కమున ఇంచుమించుగా జగణములన్నియు స్థగితములైనవి. శకలితములైన ఆ జగణ ముల అంగములు పూర్వోత్తర గణములకు తగుల్కొని భగణములు, సగణములు రూపొందినవి. పద్యపూర్వార్థమును అవరోహణాత్మకములైన భగణములు, ఉత్తరార్థ మును ఆరోహణాత్మకములైన సగణములు ఆక్రమించినవి. పద్యబంధము భీముని భయంకరరూపమునకు ప్రతిరూపమైనది. అక్షరబంధము అతని హృదయస్పంద మునకు ప్రతిస్పందమైనది,

‘నితాంత దంతపీడన’ మున బిందు పూర్వక దంత్యములు మర్దశధ్వనులు విని పించుట, ‘వికట భ్రుకుటీచటుల ప్రవృత్త’ నరనమున మూర్ధన్యట కారావృత్తి నర్తకి

పదఘట్టనధ్వనులు వినిపించుట అక్షరములచే వర్ణ్యాంశమును సాక్షాత్కరింప జేయు మహాశిల్పము. ఆన్యరంగమున ప్రవర్తించు వికటభ్రుకుటీ చటుల నర్తనమునకు ఉపాంగములైన తాళమర్థక ధ్వనులు ఆన్యమునందే ప్రవర్తిల్లుట చమత్కారము. అర్థగతమైన రూపకాలంకారమును శబ్దగతమైన యనుప్రాసాలంకారము నిష్పజముగా సమర్థించుచున్నది. భీమసేనుని క్రోధప్రదర్శనమును రసవంతమైన రూపకముగా తీర్చిన తీర్థానగారు గడుసరి కవి. తత్కాలమున అకృతార్థమైన భీముని క్రోధము నర్తనశాలయందు చరితార్థముకాగలదని ఈ రూపకము ఉత్తర కథాంశమును రమ్యముగా ధ్వనించుచున్నది.

12

వలలుండెక్కడ చూచె నొండెడ నసేవ్యశ్మాజముల్ వుట్టవే?
ఫలితంబై వరశాఖలోప్పగ ననల్ప ప్రీతి సంధించుచున్
విలసచ్ఛాయు నుపాశ్రిత ప్రతతిక్ష్ణ్ విశ్రాంతి గావింపఁగాఁ
గల యీభూజము వంటకట్టియలకై ఖండింపఁగా నేటికిన్!

విరాట. 2-136.

రాజవీధిలో ద్రౌపదిని పరాభవించినందుకు కీచకునిపై గలిగిన క్రోధమును భీముడు కీచక సంబంధియగు విరాటుని మీదికి మరలించెను. అతనిని సంహరించుటకై చేరువనేయున్న వృక్షమును పెకలించదలచెను అట్టి ఒడలు తెలియని క్రోధావేశ మందును భీమునకు ఒక్కతెలివి మాత్రము ఉన్నది-ఆన్నగారి యనుమతితీసికొనవలెను అని. అతడు ఆన్నవంక చూచెను. ఆయనయు కనుసన్నచే వారించుచు అన్యాయ దేశముగా పలికిన వాక్యమీ పద్యము.

పండ్లతో నిండి, పెద్దకొమ్మలతో విస్తరించి, చల్లని నీడతో ఆశ్రయించిన వారికి విశ్రాంతి కలిగించగల యీ వృక్షము వలలుని కంట నెక్కడబడినది? వంట కట్టెలకై నరుకదలచినచో అసేవ్యములైన వృక్షములు వేతొక చోట లేవా?

విరాటుడు సంతానవంతుడు. బంధువర్గము కలవాడు, ఆశ్రితులను ఆదరించు ఉదారస్వభావుడు, తమకు అజ్ఞాతవాసము గడపుకొనుటకు ఆశ్రయమిచ్చినవాడు-ఈ యంశములను ధర్మజ్ఞుడు భీమునకు గుర్తుచేసెను ఆయనను చంపుటవల్ల కృతఘ్నతా పాతకము చుట్టుకొనును. చంపదగిన వారు వేరుచోట ఉన్నారు. వారు అసేవ్యశ్మాజములు-వలించని, శాఖలులేని, నీడలేని. ఎవ్వరును ఆశ్రయించని పొదలు-వెదురు పొదలు. సేవ్యమైన భూజము విరాటుడు, అసేవ్యశ్మాజములు-వెదురు పొదలు-కీచకులు కీచకములనగా వెదురుపొదలు.

సేవ్యభూజలక్షణములు వివరించి, ప్రతియోగముచే అసేవ్యభూజలక్షణములు సూచించి, ఆ యసేవ్యభూజములు ఫలశాఖాధాయావిహీనము లగుటచే కీచకములని స్ఫురింపజేసి ధర్మరాజు నిగూఢ భాషణములచే విరాటవధ అకర్తవ్యమనియు, కర్తవ్యము కీచకవధ యనియు భీమునకు ఉపదేశించెను. విరాటుని విషయమున భూజము అని యే కవచనమును ఉపయోగించి కీచక విషయమున అసేవ్యభూజములు అని బహువచనము ప్రయోగించుటచే కీచకుని ఒక్కనినే కాక ఉప కీచకులనుగూడ సంహరించుట యుక్తము అని వ్యంగ్యము.

విరాటవధ నిషేధించి, కీచకవధ విధింపు ఈ మాటలు సలికి 'అజ్ఞాతశత్రుడ నిలజుకోపర సంబు పేర్ని చెఱిచె'నట. కోపపు పొంగు చల్లారెనేకాని కోపము చల్లార లేదు. అది కీచకారణ్యమును దహింపవలసియున్నది గదా.

ఈ పద్యమున వాచ్యమైన యలంకారము అప్రస్తుత ప్రశంస. భీముని వృక్ష నిర్మూలన ప్రయత్న నిషేధము వర్ణ్యాంశమగుటచే భీమునియందు మత్తేభారోపణము గమ్యమై రూపకాలంకారము ధ్వనించును. ఈ యంశము మత్తేభవిక్రీడితమున వర్ణింప బడుటచే వృత్తనామ ముద్రాధంకార ధ్వనియు గోచరించును.

13

సారపు ధర్మమున్ విమల సత్యము పాపముచేత బొంకుచేఁ
జారము బొందలేక చెడఁ జాఱినదైన యవస్థ దఱులె
వ్వార లుపేక్షనేసి రది వారల చేటగుఁగాని ధర్మ ని
స్తారకమయ్యు సత్యశుభదాయకమయ్యును దైవముండెడున్.

ఉద్యోగ. 8-278

కౌరవసభకు పాండవదూతగా వచ్చిన శ్రీకృష్ణుడు తన శాంతి ప్రతిపాదకోపన్యాసమున తొలిమట్టము ముగించి, పాండవులు తామై చెప్పమనిన సందేశమును విని పించుచు పలికిన వాక్యమిది. కౌరవసభయందలి సభ్యులకు పాండవులు ప్రత్యేకముగా బంపిన సందేశము.

ఈ సందేశమున కురుక్షేత్రసంగ్రామ పర్యవసానము వ్యంగ్యముగా సూచింప బడినది. ధర్మక్షేత్రమైన కురుక్షేత్రమున ధర్మ సత్యములకు అధర్మా సత్యముతో సంఘర్షణ తటస్థించినది. అధర్మాసత్యములే బలవత్తరములై ధర్మసత్యములు గట్టెక్కిజాలని యవస్థవచ్చినది. ధర్మము గమ్యము చేరలేక చెడబారుట లోకవినాశమునకు హేతువగును. లోకకల్యాణము నభిలషించువారెల్లరును ధర్మవిజయమునకు

తోడ్పడవలయును. అధర్మ విజృంభణమును నిరోధింపవలయును. అట్లు చేయుటకు దక్షత కలిగియుండియు ఉదాసీనతావముచేతగాని, పక్షపాతము చేతగాని సత్యధర్మ నాశనమును కనులారచూచుచు ఎవ్వరుపేక్షింతురో వారి వినాశనమునకే ఆ యుపేక్ష కారణమగును. ఉపేక్షాభావమున వారు తమ కర్తవ్యము నిర్వర్తింపనంత మాత్రమున సత్యధర్మములకెట్టి షఠియు కలుగదు. ధర్మమునకు, సత్యమునకు దైవము ఎప్పు డును అండగానుండును. ధర్మమును ఒడ్డెక్కించును. సత్యమునకు శుభము కూర్చును. అట్టిదైవమైన శ్రీ కృష్ణుడు తమకు రక్షగానున్నాడనియు, సమర్థులైన భీష్మద్రోణాదులు ఉదాసీనత వహించినను, కౌరవ పక్షముననిల్చినను వారు నశించుట తప్పదనియు పాండవుల సందేశమందలి వ్యంగ్యార్థము.

14

నడ దివియలు చేసె నగరికి మాణిక్య
మకుటముల్ పూనిన మనుజుపతులఁ
దగు నాజ్ఞ సూయాణముగ నొనరించె మం
చిగ నేల నాలుగు చెఱుగులకునుఁ
బ్రీతార్థిజనుల సచేతన త్యాగధ్వ
జములుగా నన్ని దేశములఁ బఱచె
దిక్కులన్నింటనుఁ దెలుపాటు పూతగా
వించె నిర్మల యశోవిభ్రమంబు

రాజసూయాధ్వర ప్రవర్తకుఁడు నిత్య
సత్యభాషా మహాప్రతకాలి, పాండు
రాజ దుగ్ధపయోనిధి రాజు, ధర్మ
రాజుసుమ్ము మత్స్యావనీరమణ ! ఇతఁడు.

విరాట. 5-820

రచనాశీల్పము పరకొడినందిన పద్యమిది. పాండవులు విరాటనుకు తమ్మెఱి గించుకొను సందర్భమున అర్జునుడు ధర్మరాజును వర్ణించిన పద్యమిది. భారత కథా నాయకుడైన ధర్మరాజుని వర్ణించు పద్యములను తిక్కనగారు ప్రత్యేకమైన అభినివేశముతో నిర్మించును.

పాండవులు వేకువనలేచి రాజతనయోచిత మానసీయ వేషములు ధరించి విరటుని సభ ప్రవేశించిరి. ధర్మరాజుడు సింహాసన మధిష్ఠించెను. భీమాదులు ఉచితాసనము లంకరించిరి. ఇంతలో —

వేడ్కఁ దొడి, పూసి, కట్టి య వివరటుఁ దుత్త
రుండు దోఁ జనుదేరఁ గొల్పుండు బుద్ధి
నచటి కేతెంచి, కని, విస్మయంబునొంది
యెల్లిదంబుగఁ దలంచుచు నీ ట్టులనియె—

ఉత్తరుని కౌరవపీఠ విజయ శుభవార్తను అమాత్యాదుల కెరిగించు వేడుకతో విరటుడు సభకుపచ్చెను. “తొడి, పూసి, కట్టి” అను కూర్పు వల్ల విరటుడు అలంకరణ అనులేపన వస్త్రదారణముల నెంత సత్వరముగా ముగించెనో వ్యక్తమగుచున్నది. శుభవార్త సభకెఱిగింపవలెనన్న ఆయన వేడ్క యెట్లు ఉరకలు పెట్టుచున్నదో ధ్వనించుచున్నది. సభకువచ్చి చూడగా ఎవ్వరో సభ నాక్రమించియున్నారు. ఎవ్వరోకాదు వేషములు మారినను ముఖములవివేకదా - కంకభట్టవలరాదులు - తన యాశ్రితులే. ఆయన వారి సాహసమున కాశ్చర్యపడినాడు. తనను అవమానించుటకే అట్లు చేసినారని తలంచినాడు. తలంచుచు నిట్లు పలికినాడు—

ఇది యేమి కంక : నీ వు
న్మద వృత్తిని శంక దక్కి నా గద్దియపైఁ
బదిలంబుగఁ గూర్చుండితి ?
వదియునుగా కిప్పుడు డిగ వహంకారమునన్ ?

ఎప్పుడును కంకభట్టాయని సంబోధించు విరటుడు ఇప్పుడు కంక అని సంబోధించినాడు. అవమానభావముచే గౌరవనూచకమైన భట్ట శబ్దము తునిగిపోయినది. ఆశ్చర్య భావముచే సంబోధనకు సహజమైన వైతస్యరము తెగిపోయినది. మిగిలినది ‘కంక’: నాగద్దైవై శంక దక్కి పదిముగా కూర్చుంటివి. నీకు ఉన్నాదమెక్కినదా? కూర్చుంటివిపో. నేను వచ్చితినిగదా. ఇప్పుడును డిగవే : ఇది ఉన్నాదముకాదు. మదము. ఈ మాటలకు పాండవులకు కోపము రావలయును. వచ్చినట్లేయున్నది. కాని దానిని మందహాసముచే మరుగుపరచి అర్జునుడు సమాధానము చెప్పనారంభించినాడు.

“నద దివియలు చేసె నగరికి మాణిక్య
మకుటముల్ పూనిన మనుజుపతుల.”

అర్జును డెవ్వనినిగురించి చెప్పచున్నాడు? ఎవ్వడో ఒక మహాపురుషుడు. అతని కీర్తి యంతఃపురమునఃదారంభమై పాదపాదమునను పరిబ్రంహితమై నాల్గవ పాదమున దశదిశల నావరించినది. విరటుడు ఆశ్చర్యసజ్జుడై వినుచున్నాడు. ఆ మహాపురుషు డెవ్వడో ఆయన ఊహకు అందుటలేదు. ఎత్తుగీతి యారంభించు వరకును ఆయన యవస్థ అట్లే యుండెను. అతడు — “రాజసూయాధ్వర ప్రవర్తకుడు”—

ఓహో షోడశ మహారాజులలో నొక్కడు కాబోలు. “నిత్య సత్యభాషా మహావ్రత శాలి”—ఏమి! హరిశ్చంద్రుడైన షట్ప్రకవర్తలలో నొక్కడా? “పాండురాజు దుగ్ధపయోనిధి రాజు”—సరి, పంచపాండవులలో నొక్కడా? ఎవడు? “ధర్మరాజు సుమ్ము”. అచ్చటనున్న ఐదుగురలో ఎవ్వడు ధర్మరాజు? మత్స్యావనీరమణ!” ఓ విరాటమహారాజా! విను, కాదు చూడు. “ఇతఁడు!”

క్రమక్రమముగా నెక్కి శిఖరము ముట్టిన విరాటుని ఆశ్చర్యము పద్యంత మందలి ‘ఇతఁడు’ అన్నమాటచు విని, అర్జునుడు వ్రేలుపెట్టి చూపినచోట సింహపీఠ మున ధర్మరాజును దర్శించినంత పరమాద్భుతరసముగా పరిణమించినది. ప్రతిచరణో పాఠత విరామముచే గీతపాదంబులు ఎదురునడక నడచి యాశ్చర్యమును పోషించు చున్నవి. యేతిప్రాసములందు వైచిత్రీలవమేనియు లేని యీపద్యము శబ్దవృందోఽలంకార రహితమయ్యు నిర్మాణసౌష్ఠ్యవముచే పద్యమెట్టి వంతు నిర్వహింపగలదో నిరూపించుచున్నది. తిక్కనగారి రసవత్కావ్యనిర్మాణ ప్రక్రియకు ఇట్టి నాటకీయ పద్య రచన ఒక ప్రాణము.

చందోగతమైన నాటకీయత యనగా అభినయమునకు సహకరించుతీరున అక్షర పద, విరామ, పాదాదికము కలిగియుండునట్లు పద్యము నీర్మించుట.

పద్యమునం దంతట రమణీయములైన రూప కాలంకారములు వరచుకొని యున్నవి. ‘మనుజుపతుల’ యందు ‘నడదివియలు’ ఆరోపంపబడిన పట్టున ఏర్పడిన అక్షరరూపకము ఆ రూపకములకు తలమానికము.

ఈ పద్యమందలి చమత్కృతీయంతయు అర్థరచనాగతమే యని భ్రమింపరాదు. ఆ యర్థరచన సీసపద్యమున నిబద్ధమగుటయు, ఆ సీసపద్యము ఇట్టి వింత విరువులు కలది యగుటయు ఆ చమత్కృతి యావిష్కృతికి సగము కారణము.

15

వరు చూడ్కి ముద్దయవదనంబుపైఁ బాటి
తీవుటమై నునుఁగాంతి తీవుఁగ్రోలు
సుందరీరత్నంబు చూపు మనోరము
నడుగుల యొప్పుపై నల్లనడరుఁ
బిత్తిలిలోకనములు పడతుక మైఁదీవఁ
గలయంగఁ బలుమలు మెలిగుచుండు
వెలఁది కటాక్షముల్ విభునిపైఁ గ్రమమున
నెగసి మోమునఁజోకి మగిడి వచ్చు

నొండొరువుల లేఁజెమటల నూని వ్రేగు
పశినచాడ్చున నవయవభంగులందుఁ
దగిలి మఱపునఁ దడయు నిద్దఱ వికాల
నయనదీప్తులు నెఱకువ బయలుపడఁగ.

విరాట. 5-402

భరతాన్వయ వర్ధనుడైన పరీక్షితు జన్మకు హేతువైన ఉత్తరాభిమన్యుల కల్యాణమునకు భారతకథయందు గల ప్రాముఖ్యమును గుర్తించిన తిక్కనగారు ఆ ఘట్టమును అత్యంతాభి నివేశముతో నిర్వహించిరి. మూలభారతమున రెండు శ్లోకములలో సంగ్రహింపబడిన యీ కల్యాణఘట్టమును తిక్కనగారు ఇరువది పద్యములవరకు విస్తరించి వ్రాసినారు. తెలుగునాట జరుగు పెండ్లి తంతు సాంగముగా వర్ణించినారు. తెరయొ తిందినంత ఉత్తరాభిమన్యులు పరస్పరావలోకనము చేసిన తెరగు ఈ పద్యమున పరమనుందరముగా వర్ణింపబడినది. ఈపద్యము వస్తురసాలంకారధ్వనులకు గని.

వరుడైన యభిమన్యునిచూపు ముగ్ధయగు ఉత్తర ముఖముపై వ్యాపించి లావణ్య మాధుర్యము క్రోలును- అనుటవల్ల అభిమన్యుని చూపునందు భ్రమరత్వము, ఉత్తర ముఖమునందు పద్మత్వము, లావణ్యమునందు మకరందత్వము వ్యంగ్యములై రూపకాలంకారము ధ్వనించుచున్నది. సుందరియగు ఉత్తరచూపు మనోహరదగు నభిమన్యుని పాదముల యందముపై మెల్లమెల్లగా వ్యాపించును- అనుటవల్ల ఉత్తరచూపు నందు భ్రమరీత్వము. అభిమన్యుని పాదములందు పద్మత్వము వ్యంగ్యములై మరియొక రూపకాలంకారము ధ్వనించుచున్నది. ఉత్తర తలవంచుకొని పాదములనే చూచినది. ఇందువల్ల ఆమె లజ్జ, పతిభక్తి యను వ్యభిచారి భావములు ధ్వనించుచున్నవి. 'చూపు' అను ఏకవచనమువల్ల నూత్న వధూవరుల సంకోచము వ్యక్తమగుచున్నది. అభిమన్యుని చూపులు ఉత్తర మైదీవయఃదంతటను పలుమరు సంచరించును- అనుటవల్ల మైదీవ యను రూపక బలముచే ఉత్తర సర్వాంగములందును పుష్పత్వార్థము వ్యంగ్యము. ఉత్తర కడకంటిచూపులు అభిమన్యునిమీద క్రమముగా ప్రాకి మొగమును స్పృశించి మరలివచ్చును- అనుటవల్ల ఉత్తర పతిదేవతాత్వము, దర్శనకుతూహలము, లజ్జా సంకోచములు వ్యంగ్యములు. 'చూపులు' అను బహువచన ప్రయోగమువలన వధూవరుల పరస్పర పునఃపునర్దర్శనాభిలాష, ఈ షల్లఙ్గా శైథిల్యము వ్యంగ్యములు. ఒండొరుల శరీరములందలి చిరువెనుటవల్ల బరువెక్కినవా యన్నట్లు ఆ యా అవయవముల సౌగంధిరులందు తగిలి పరవశములై నిలిచి ఇరువురి విశాలనయనదీప్తులు వారి మనస్సులందలి ప్రేమరహస్యమును బట్టబయలుచేయును- అనుటవల్ల పునఃపునరవలోకనములు కారణముగా ఇరువురి మేనులందు స్వేదము అను సాత్వికభావోదయమైన ధనియు, రతిపారవశ్యమున సంకోచలజ్జా భావములు మరచిరనియు భావము. భేదగు

చూపులు నిలుకడచూపు లైనవి. చెదురుచూపులు తరచుచూపులైనవి. చాటు చూపులు బాహోటపుచూపులైనవి. నవ వధూవరులగుట్టు బట్టబయలైనది. శ్రవణమువలన నుదయించిన రతి దర్శనమువలన ఉద్దీపితమై, అనుభావసాత్విక సంచారిభావములచే పుష్టమై రస నీయస్థితి చేరుకొనుచున్నది. చాటుచూపుల వర్ణనయందలి రూపకములు ధ్వనిరూపకములు, బాహోటపు చూపుల వర్ణనయందలి ఉత్పేక్ష వాచ్యము అగుటయు ఒక సున్నితమైన శిల్పమే.

16

చాపవక్త్రుండు, భల్ల దంష్ట్రావితాన
ఘోరమూర్తి, నారాచనఖుండు, ఖడ్గ
జిహ్వాకాళిషణుండు, నరసింహమూర్తి
గాక కేవల నరుడె గంగాసుతుండు?

భీష్మ 1-49

భారత సమరప్రకారమును ప్రత్యక్షముగాచూచి ఆవృత్తాంతమును అందులైన ధృతరాష్ట్రునికు సవిస్తరముగా నివేదించుటకై నియోగింపబడిన సంజయుడు పదియవ దినమున రణరంగమునుండి మరలివచ్చి ధృతరాష్ట్రునికు భీష్మపరాక్రమమును వర్ణించి చెప్పుసందర్భమునందలిది ఈ పద్యము

“వీరావేశ విజృంభితమైన భీష్ముని రౌద్రమూర్తి సంజయుని హృదయమున ముద్రితమైన రూపమున ఈ పద్యమున చిత్రింపబడినది. మండలాకారమున ఆకర్షింపబడిన భాపము మరుగున ఆయన దంతములు కనబడుటలేదు. ఆయన వ్రేళ్లతో పట్టుకొనిన నారాచముల మరుగున ఆయన నఖములు కనబడుటలేదు. ఆయన యుగి పిండుచున్న ఖడ్గము మరుగున ఆయన జిహ్వా కనబడుటలేదు. చాపమే వక్త్రము, భల్లములే దంష్ట్రలు, నారాచములే నఖములు, ఖడ్గమే జిహ్వాక అయి ఆయన ముఖము పింహముఖమై పోయెను. కంఠమునుండి క్రింది భాగమంతయు నరమూర్తి, పై భాగమంతయు ఘోరము, భీషణమునైన సింహమూర్తి. సంజయుడు ఇట్టి భీష్మమూర్తిని పదిదినములు చూచినాడు. అతని మనస్సున ఒక నిశ్చయము ఏర్పడినది. ఈ గంగా సుతుడు కేవల నరుడా? కాదు. నరసింహమూర్తి.

ఇందలి రూపకాలంకారము, అపహ్నవాలంకారము సంజయుని ప్రత్యక్షానుభవమునుండి అయత్నముగా ఆవిర్భవించినవి. దివ్యమైన గంగకు, మర్త్యుడైన శంకరునకు జన్మించిన భీష్ముడు కేవల మర్త్యుడు కాదు. దివ్య మర్త్యుడు. నరుడైన

భీష్ముడు రణరంగమున సింహమైపోవును. అప్పుడాయన కేవల నరుడుకాదు. నరసింహుడు.

సహజము, సమగ్రము, సుందరమునైన రూపకములను అప్రయత్నముగా నిర్మింపగల తిక్కనగారి నేర్పున కిది చక్కని యుదాహరణ. కేవల రోపరూపమైన రూపకము పూర్వార్థమును, నిషేధపూర్వక రోపరూపమైన అపహ్నవము ఉత్తరార్థమును ఆక్రమించి సుసంపదీతములై యుండుటచే ఏర్పడిన యలంకారము నరసింహసంకరాలంకారమగుట ఒక సుకుమారమైన అలంకారశిల్పము.

17

చరమగిరినుండి పడియెడు
తరణి కరణి సూత పుత్రు తల వడఁ గాంతి
స్ఫురణోజ్వలంబు నతి సుం
దరమును నగు కాయమట్లు ధరణింబడియెన్.

కర్ణ. 31-3162

భారతమున సూర్యుడు కేవలము గ్రహరాజుకాదు. భారత కథా పురుషులలో నొకడు. యుద్ధము జరిగిన పడునెనిమిది దినములు కర్మసాక్షియైన ఆయన సమర కర్మమునకు సాక్షిగానుండెను. ఆయన యదయాస్తమయములు ప్రకరణోచితముగా పెక్కు తెరగుల వర్ణింపబడినవి. కర్ణ పర్వంతమందలి సూర్యాస్తంగమన వర్ణన ఆయన కథా పురుషత్వమునకు అనుగుణముగా చేయబడినది.

సంధ్యారుణమైన సూర్యబింబము అస్తగిరినుండి అటు పడుచుండ, రక్తరంజితమైన కర్ణుని తల గైరిక ధరాధరమును దలపించు శరీరమునుండి యిటు వడినది. సాదృశ్యసామగ్రిచే బింబప్రతిబింబ భావము సిద్ధించిన ఈ యుపమాంశం కారమున ఉపమేయము, ఉపమానము ప్రకృతములే యగుట చమత్కారము.

కర్ణుని శరీరమునుండి ఉజ్జ్వలమైన తేజము లేచి సూర్యునియందు కలిసిపోయినది.

“దారుణాస్త్ర జాలాంకుల వైరిసైన్య
తావమొనరించి యా సూతతనయ తరణి
పార్థ దుస్తర కాల వైతవము గడవ
ననువు లేఖి నన్విధమున నస్తమించె.”

కర్ణుడు మరణించి, అతని తేజము సూర్యబింబము ప్రవేశించినది గనుక కర్ణుడింక సూత తనయుడు కాడు. తరణియే. కర్ణతరుణులకిప్పుడు ఐక్యము సిద్ధించినది. కనుక వెనుకటి పద్యమందలి సాదృశ్య సంపన్నమైన ఉపమాంకారము ఈపద్యమున కేవల భేదప్రధానమైన రూపకాలంకారమైనది. కర్ణుడిప్పుడు సూర్యుడే. దుస్తరమైన కాల ప్రాభవము నతిక్రమింపజాలక సూర్యుడస్తమించెను. దుస్తరమైన పార్థప్రాభవము నతిక్రమింపజాలక కర్ణుడస్తమించెను. పార్థునియందు కాలత్యాగోపణచే కర్ణసూర్యుల ఆస్తమయకారణముల భిన్నత్వమున అభేదము సాధింపబడినది.

“నిడుగేలున్ బలుతొడలున్
వెడద యురము నై రణావనిం గర్జునొడల్
పడియున్నగని విషాదం
బడరి తొలగు మాడ్కిఁ గుంకె నర్కుండంతన్.”

తన కన్నబిడ్డ ధీరసుందరమూర్తి విగతజీవమై రణరంగమున బడియున్నది. అర్కుడు దానిని చూచినాడు. ఆయనకు దుఃఖము పొంగివచ్చినది. చూడజాలక పోయినాడు. క్రుంకినాడు-నిలువజాలక కుప్పగూలినాడు. ఈ పద్యమందలి ‘మాడ్కి’ అను పదము ఉపమావాచకముకాదు, ఉత్పేక్షా వాచకము. ఇందలి హేతుత్పేక్ష యధార్థ హేతువునే ఉత్పేక్షించి సూర్యుని చేష్టకంటె చిత్తవృత్తి ప్రాధాన్యము కల్పించుచున్నది.

“నిర్గత ప్రాణు రాధేయు నిజకరములఁ
గరుణ పెంపున నంటుట కారణముగఁ
బావన స్నాన మొనరింపఁ బోవునట్లు
అపరజలనిధిలోనికి నరిగె నినుఁడు.”

కర్ణుడు చైతన్యముచే వైవస్వతుడు, శరీరముచే కౌంతేయుడు, పోషణచే రాధేయుడు. అతని చైతన్యము తనలో చేరినది. మిగిలిన శరీరము కుంతికి పుట్టి రాధకుదొరికినది. మృతమైన ఆ శరీరమును జాలివలన ముట్టుకొనుటచే సూర్యునకు మైల తాకినది. అశౌచమును తొలగించుకొనుటకై స్నానము చేయబోవుచున్నాడాయన్నట్లు ఇనుడు అపరజలనిధిలోని కరిగినాడు.

కర్ణమరణ వర్ణనానుబద్ధమైన సూర్యాస్తమయ వర్ణన, అందలి యలంకారములు కథా శరీరమున అంతర్భవించి తీక్కనగారి కవితా శిల్పమును మెరయించుచున్నవి.

18

పలపలని మూకలోఁ గా

ల్నిలువక గుఱ్ఱంబు డిగ్గి నీ కొడుకు గదా

కలిత భుజుండయి యొక్కడ

తోలఁగి చనియె నేమి చెప్పుదుం గురునాథా!

శ్లో. 1-401

ఈ పద్యమును గూర్చి యొక రసవంతమైన ఐతిహ్యము కలదు. భారత రచన మున వేదవ్యాసునకు గణనాథుడనువలె తిక్కనగారికి గురునాథుడనువాడు లేఖకుడుగా నుండెనట. అతడు తిక్కనగారివలె క్రొమ్మనగారి రక్తము పంచుకొని పుట్టిన కుమ్మరి యట. గురునాథుని గంటము నిలిచినచో తిక్కన కంఠము నిలువదు అని ఆ యన్న దమ్ములు సమయము చేసికొనిరట. తిక్కనగా రీ పద్యము చెప్పుచు 'తొంగిచనియే' అన్నచోట వాక్యము ముగిసియు పద్యము ముగియనందున, వ్యర్థపదములతో పూరింప మనసురాక, ఏమియు తోచక 'ఏమి చెప్పుదున్ గురునాథా' అని పలికిరట. గురునాథు డామాటయు వ్రాసెనట. పద్యము పూర్తికాక గురునాథుని గంటము నిలిచినదని భ్రమించి తిక్కనగారు తన కంఠము నుత్తరించుకొనబోయిరట. గురునాథు డాయ నను వారింది గంటము నిలువకుండనే పద్యము పూర్తియైనదని చెప్పి వైపద్యము కడ ముట్ట చదివెనట. గురునాథుని ఉద్దేశించి తాను పలికిన వాక్యము దృతరాష్ట్ర సుద్దేశించి సంజయుడు పలికినట్లు పద్యమున చక్కగా అతికినందులకు తిక్కనగారు మిగుల ఆశ్చర్యపడిరట. ఈ ఇతిహాసమున సత్యము మాట యెట్లున్నను సరసత్వము నిండుగానున్నది.

ఈ యైతిహ్యము లేనిచో ఈచిన్న పద్యము నెవరు గుర్తింతురు? గుర్తింపనిచో ఇందలి సుందరశిల్పమంతయు అడవిగాచిన వెన్నెలయేకదా!

పదునెనిమిదవనాటి అపరాహ్ణమున కౌరవపక్షస్థితి యెట్లున్నదో సంజయుడు దృతరాష్ట్రునకు జేప్పుచున్నాడు. పదునొకండు అక్షౌహిణుల పరిమితిగల సేన యంతయు నశించినది. మహావీరులు, వీరభటులు, రథ గజ తురగ దళములు నశించి నవి. అల్పమైన కాల్యాలము మిగిలినది. అప్పుడు దుర్యోధనుడు-

పలపలని మూకలో- పలుచగా రణరంగమున పరచుకొనియున్న అల్ప పదాతి దళములో కాల్నిలువక- 'కాలు' నిలుచుచుగాని 'కాల్' నిలువదు. ప్రాణములేని లకారము ప్రక్కకు క్రుంగదీయగా ఒరిగిపోవును. కాల్ నిలువక- గుఱ్ఱంబు డిగ్గి - యుద్ధారంభమున అతిరథుడైన దుర్యోధనుడు రథాహుడు. రథదళము నశింపగా భద్ర గజారూఢుడు గణదళము నశింపగా భద్రాశ్వరూఢుడు, అదియు నశింపగా ఆశ్వా

చూడుడు. ఆ యశ్యము గుఱ్ఱము- తట్టు. దానినుండి డిగ్గినాడు, దిగుటకాదు. గుఱ్ఱా
లున ఉరుకుట. డిగ్గి గదాకలితభుజుండయినాడు. అతని బలగ మంతయు నశించినది.
మిగిలినది గదాబలము, భుజబలము. ఆ రెండింటిని కూడగట్టు కొనినాడు. ఒక్కడ-
ఒంటరి- సోదరమిత్రబంధువర్గమంతయు నశించినది. తొలగి చనియె- పారిపోయెనని
చెప్పుటకు సంజయునకు బుద్ధిపట్టలేదు. ఎంతటి వైభవముతో వెలిగిన రాజరాజు
ధుర్యోధనుడు ఎంతటి హీనదశకు వచ్చినాడు : ధుర్యోధనుని శోచనీయావస్థను వర్ణిం-
చుటకు సంజయునకు మాటలు దొరకలేదు. ఏమి చెప్పుదున్ కురునాథా! అని వాపోయి
నాడు. నింద యంతయు ధృతరాష్ట్రుని నెత్తిన మోపుచున్నట్లు 'నీకొడుకు' అనినాడు.
నీ యవివేకమువలన ఇట్టి స్థితికివచ్చినవాడు. నూర్గురు సోదరులకు మొట్టమొదటి
వాడయ్యె, అందరు చావగా చిట్టచివరకు మిగిలినవాడు. ధుర్యోధనుడు అప్పటిస్థితిలో
రాజరాజు కాదు. కేవలము ధృతరాష్ట్రుని కొడుకు.

పద్యమున ప్రతిపదము అక్షరము పనితనము మెరపించుచున్నది. తిక్కనగారు
భారతమును అశువుగా చెప్పినారని ఐతిహ్యము చెప్పుచున్నది. తిక్కనగారు అశువుగా
చెప్పినను ప్రత్యక్షరము శిల్పరమణీయముగా చెప్పినని యీపద్యము చాటుచున్నది.

19

తలలన్ హస్తములన్ బాదములఁ
దనువులన్ దత్ప్రదేశంబు గప్పన్
తొలఁగించున్ వానిఁ గ్రొన్నెత్తురు వఱపి;
హయస్థోమ దంతి ప్రతానం
బుల మేదో మాంసఖండంబుల దనుజ
మహాభోజనం బావహించున్;
మలగంబాటున్ తెలింగున్ నలినెనగు
జయోన్మత్తుడై మానవేంద్రా !

సౌత్రిక. 1-194

ఈ మహాస్రగ్వరయందు వర్ణింపబడిన యంశము రక్తమును ఘనీభవింపజేయు
ఆశ్వత్థామ సౌత్రిక రౌద్రవిహారము సౌత్రిక పర్యము అద్భుతభయానక బీభత్స
కరుణజనకమైన మహారౌద్ర రసమునకు ఆటపట్టు. రుద్రదేవతా విష్ణుడైన యశ్వత్థామ
ప్రళయ విహారము ఇందలివస్తువు. ఆ వస్తువును భావించి కవిబ్రహ్మయు రౌద్రరసా
విష్ణుడై రచన సాగించెనా యనిపించును. ఈ పర్యమందలి స్థాయిచ్చందము స్రగ్వర.
అది సర్వేతర వృత్తములను అధికరించి సహృదయుని హృదయమున ఉద్ధత

తాండవము చేయును; చారుణమైన యిందలి వృత్తాంతము సహృదయుని రక్తమును కరడు కట్టించి హృదయస్పందమును మండిభూతము గావించు తమః ప్రధానమైనది. గురుదీర్ఘాక్షర బాహుళ్యము ఈ పర్వమందలి గద్యపద్యము లన్నింటను సులభముగా గుర్తింపవచ్చును. మంద్రము మందమునైన హృదయస్పంద సంచారము పర్వమందంతటను ప్రళయ సమయ మహాతాండవ మందలి రుద్రదేవుని గురువిలంబిత పద న్యాసము ననుకరించుచున్నది. అటు మత్తేభములు, అటు శార్దూలములు నాతి దూరాంతరావృత్తములైన ఇరువది స్రగ్ధరా మహాస్రగ్ధరల రౌద్ర తాండవమునకు దీప్తి కలిగించుచున్నవి. పర్వమును పఠించిన సహృదయునకు ఇందలి 327 పద్య గద్యములను స్రగ్ధరాభండమే యావేశించినదా యనిపించును. ఆశ్చర్యము హృదయము వలె కవిబ్రహ్మ హృదయముకూడ రౌద్రావేశముచే ఏకాగ్రమై యున్నది. అంతరంగ బహిరంగక్రియాసంవాదము, వస్తుచ్ఛందఃసంవాదము ఈపర్వమున పరమ రమణీయముగా నున్నవి.

సౌప్తిక పర్వమున అంగరసము రౌద్రము. కరుణ భయానకాదులు అంగములు. రౌద్రము నిమిత్తముగా జన్మించు ఈ యంగరసములు కూడ తదేక భూమికములే. అనగా ప్రజ్వలనాత్మకమైన రౌద్రము నిమిత్తముగా జన్మించిన రసములుగూడ ప్రజ్వలన స్పృష్టములై యుండును. వీర రౌద్రములవలన జనించు అద్భుతము. ఒక్క తీరున ఉండదు. వీర జన్యాద్భుతము సత్వ ప్రధానము. రౌద్రజన్యాద్భుతము తమఃప్రధానము. రౌద్రజన్యాద్భుతము రౌద్రభూమిక యందే ఆస్వాదింపబడును. హృదయస్పందములందు గతి విలంబము నారోపించు స్రగ్ధరావృత్తము పునఃపునరావృత్తమై, యీ పర్వమున సాంగమైర రౌద్రరసము ఆస్వాదింపబడుటకు యోగ్యమైన హృదయక్షేత్రమును దృఢముగా ప్రతిష్ఠించుచున్నది.

రసావిష్టుడైన కవి రసానుకూల వృత్తనిర్మాణమున సమర్థుడగును. విశిష్ట రసావేశమున నుత్పన్నమగు విశిష్టహృదయ స్పందవృత్తి ఆతని వాక్యములందు స్ఫుటముగా వర్తించును. సౌప్తికపర్వమున స్థాయి భావము క్రోధము. స్థాయిచ్ఛందము స్రగ్ధర.

ఆశ్వాసాంతములందు హరిహరుని సంబోధించుటకు మాలినీ వృత్తమును వరించు కవిబ్రహ్మ స్రగ్ధరాభందో వృత్తిచే ఆవిష్టుడై సౌప్తిక పర్వమందలి రెండాశ్వాసముల యంతములందును హరిహరనాథుని స్రగ్ధరలందే సంబోధించెను. ఆయన కవితాశిల్ప మంత ప్రౌఢసుందరము.

20

వీణానాదప్రతిమ నిగ మావిగ్రహతాస్సరపుణ్య
 శ్రేణీనంపాదిత విమలతాస్థేమ నిర్లిప్తచిత్త
 త్రాణక్రిడా కలన సతతోత్సాహాద్వివృత భావా!
 ప్రాణాపానాహరణ నిపుణ ప్రావణీయానుభావా!

శ్రీ 2-185.

శ్రీ పర్యమున తానుపయోగించిన చందముల మాధుర్యమును తిక్కనగారు తామే ప్రశంసించుకొను చున్నారా యనిపించుచున్నది ఈ పద్యము. వీణానాదప్రతిమ ములైన వేదనాదముల అయించి నిర్మలములు, నిర్దిప్తములునైన చిత్తములను త్రాణము చేయుటకు ఉత్సహించు వాడట హరిహరనాథుడు. ఆ స్వామి తన నానావిధ మధుర భవందోమయమైన శ్రీ పర్యము విని తన్నునుగ్రహించునని తిక్కనగారి యాశ యము. శ్రీ పర్య ద్విత్వీయాశ్వాసమందలి శ్రీరారోదన నాదములువిని స్వామి కరుణార్ద్ర హృదయు డయ్యెనన్న సూచనయు నిందుకలదు. 'మోహనంబైన యిట్టియేడ్పు లెందు నంబుజాక్ష! వింటిమే?' అని కురుకాంతల విలాపమాధుర్యమున జొక్కిన గాంధారి శ్రీకృష్ణునితో పలికినది. ఆ మధురనాదములు తిక్కనగారి చెవులందు మారు మ్రోగుచు ఆయన చిత్తమును కరుణరసమయము గావించుచుండె గాబోలు. ఆయన నోట వీణానాద ప్రతిమ మధురమైన మందాక్రాంతావృత్తము వెలువడెను. రౌద్రరసా విష్ణుమైన హృదయముతో సౌమిక పర్యమున హరిహరనాథుని స్రగ్ధరలలో సంబోధించుట యెట్టి యౌచిత్యమో శ్రీ పర్యాంతమున మందాక్రాంతలో సంబోధించుటయు అట్టి యౌచిత్యమే.

శ్రీపర్యమున ప్రథమాశ్వాసము ప్రధానముగా ధృతరాష్ట్ర విలాపమయము. అతని విలాపములందు అంశర్యూహినిగా పాండవద్వేషము గలదు. ఓజః వ్రదీప్తమైన ఆర్ద్రత ఆయన చిత్తవృత్తి లక్షణము. ఆ యాశ్వాసము చివర తిక్కనగారు హరిహర నాథసంబోధనమున ఓజస్వినియైన శిఖరిణీవృత్తమును వాడిరి. ద్విత్వీయాశ్వాసము అంతయు గాంధారీవిలాపమయము. ఆమె చిత్తము శుద్ధకరుణమయము. మధురమైన యార్ద్రతదాని లక్షణము. ఆ యాశ్వాసము చివర తిక్కనగారు మధుర మంధరమైన మందాక్రాంతను వాడిరి పర్యరసానుసారియైన చందమును పర్యాంతమున ప్రయోగించుట భవందోమర్మజ్ఞతకు పరకౌటి

21

అగంద నాథు మ్రింగిని వృకావలి దన్వెస ముట్టికొన్న స
 రాంగములున్ జలింప వెగడందుచు దిక్కులుచూచుచున్న సా
 రంగియ పోలె నుండె కురురాజ ! భవత్సుతుసేన భీష్మునా
 జిం గబళించి పాండవులు జృంభిత విక్రమశీలఁ బొల్పుటన్.

[దోఁ 1-17

సర్వసేనాపతియైన భీష్ముడు పడిపోగా కురుసేన స్థితి. ఇంకను ద్రోణుడు సేనాపతిగా అభిషిక్తుడు కాలేదు ఆ దశలో కురుసేన యెట్లుండెనో సంజయుడు చూచివచ్చి ధృతరాష్ట్రునకు జెప్పుచుండెను. ధృతరాష్ట్రుడు అందుడు-జాత్యంధుడు. తోకమును విని యెరుగుటయేకాని చూచియెరుగడు కురుసేన అవస్థను సంజయుడు ముందుగా ఉపమా పరంపరతో వర్ణించెను—

పతి రహితాత్మయైన పతిభంగియు గోపవిహీనమైన గో
 ప్రతతి విధంబు నన్యవిధుర స్థితియైన ధరిత్రిచాక్షు, ను
 ధృత హరిశూన్యమైన వసుధాధర కందరభూమి చందమున్
 పుతి మన సేనఁ దోచె బుధమాన్యుఁడు భీష్ముఁడు లేకయుండుటన్.

భీష్ముడులేని కౌరవసేనను చూచినప్పుడు సంజయునకు సాదృశ్యమువల్ల పతి లేని పతి, గోవుడులేని గోప్రతతి, నన్యములు చెడిన ధరిత్రి, ఉద్ధత సింహములేని గిరికందరభూమి మనస్సునందు తోచినవి ఇవి యన్నియు ఆతడు ఎప్పుడో ఒకప్పుడు తోకమున చూచినవి చూడనివి ఎన్నడును సాదృశ్యబలమున తోచవు. పాపము జాత్యంధుడైన ధృతరాష్ట్రుడు వీనిలో ఒక్కదానినిగూడ చూచినవాడుకాదు. అందువల్ల ఈ యుపమానములు ఇన్ని విన్నను ఆతని మనస్సులో కురుసేనస్థితి యెట్లుండెనో తోచలేదు. సంజయుడది గమనించినట్లు 'అగందనాథుమింగిన వృకావలి' ఇత్యాదిగా వర్ణనచేసెను చేష్టారహితములైన యెన్ని యుపమానవస్తువు లైనను అందునకు వర్ణ్యాంశము మనోగోచర మగునట్లు చేయజాలవు.

ఒక సారంగి. ఆకలిచే తోడేళ్లు దాని పతిని మ్రింగి వెంటనే దానిని చుట్టుముట్టి నవి. బలవంతుడైన పతియే మ్రింగబడినప్పుడు అబలయైన దానికి రక్షకులెవ్వరు ? పాపము దాని సర్వాంగములు గడగడ వడకిపోయినవి భయము ఉద్రేకించినది. రక్షణకొరకు దీనముగా దిక్కులు చూడసాగినది యుద్ధమున భీష్ముని కబళించి పాండవులు జృంభిత విక్రములు కాగా కురుసేన అచ్చముగా ఆ సారంగివలె ఉన్నది. భీతమైన వస్తువును వర్ణించుటకంటే భీతి లక్షణములు వర్ణించినచో అచక్షువయ్యు ప్రజ్ఞావక్షువైన ధృతరాష్ట్రుడు సారంగి భయలక్షణములను కురుసేనకు ఆరోపించు

కొని దానితోచనియస్థితిని భావించగలడు తిక్కనగారి కవితామర్మములు ఇంత సూక్ష్మముగా నుండును.

22

గదయుఁ దానును రుచిర శృంగమునఁ బొల్పు
పర్వతముఁగ్రేణి సేయు నీ పట్టఁజూచి
కాల దండంబు చేకొని లీలఁబొల్పు
జమునిగా మదిఁ దలచిరి జనములెల్ల.

శల్య 2-98

దైవపాయన ప్రాదమున జలస్తంభన విద్యాబలముచే దాగియుండిన దుర్యోధనుడు పాండవుల పోటుమాటలకు పొరుషము ప్రేమించుకొనివచ్చి బయటికి వచ్చి నప్పటి విషయము. "గదాకలిత భుజుండయి యొక్కడ తొలగి చనిన' దుర్యోధనుడు గదాకలిత భుజుడయియే ప్రాదము ప్రవేశించినాడు పాండవుల పోటుమాటలు విని- ఎప్పుడును, ఎవ్వరిచేతను మాటలు పడినవాడు కాదు పాపము- "పటుకళాహతంబు లంగెరలు శూకలాశ్వంబు చందంబునంగెరలి జలస్తంభం బుడిపికొని" మడుపు వెడలి వచ్చినాడు అప్పటి అతని రూపము రుచిర శృంగమున బొల్పు పర్వతమును బోలి యుండెనట అట్లుండుట సంజయునకు మాత్రమే. సంజయునకు అట్లు కనబడిన దుర్యోధనుడు ఇతరులను కాలదండము చేకొని విలాసముగావచ్చు యముడుగా తోచెనట. ఉపమానమునందలి భేదము ద్రష్టలచిత్తవృత్తి భేదమును రమ్యముగా బట్టి యిచ్చు చున్నది సంజయునకు దోచినది ఉపమ ఇతరులకు తోచినది రూపకము. ఉపమలో మనస్సు పనిచేయుచుండును. రూపకమున పనిచేయదు. ఆవేశము మనో వ్యాపారము నరికట్టును

దుర్యోధనునిగాంచి పాండవులు గేలిచేసిరి. అతనికి కోపము ఉద్రేకించినది. ఒడలు పొంగినది. నీటిలో నున్నంతసేపు పొరగ్రమ్మియున్న గాయములు ఒడలు పొంగుటతో చిటిలి నెత్తురులోడ సాగినవి. అప్పుడు దుర్యోధనుడు ఉండినతీరు—

“అనుచుఁ చోటులఁ దొరగు రక్తాంబుధార
లంగమెల్లను గప్పఁగ నప్పుడొప్పెఁ
గావి నెలయేఱు లెల్లెడఁ గలయఁ బర్యఁ
బొలుచు కులపర్వతంబు బాడ్చున నతండు”

ఇప్పుడును పర్వతమే కాని నీటితోగలిసిన నెత్తురు పలుచగా ధారలకట్టియుండుటచే కావి నెలయేరులు అంతటను పరువులిడుచున్న పర్వతము కోపోద్రేకమున పొంగి యున్న కారణముచే 'పర్వతము' కులపర్వత మైనది.

మరికొంతవడికి పొందవులిచ్చిన-కనకచిత్రితంబులగు శిరస్రాగ్రకంఠంబులు చేకొని ధరియించి కాంచనాచలంబు ననుకరించుచుండెను బంగరు మరువులుదొడిగి కుల పర్వతము మేరుపర్వతమైనది. స్వర్ణమయమైన మేరువు కులపర్వతములలో నొకటి.

అవస్థాభేదమున అలంకరణభేదమున దుర్యోధనుడు పొందిన రూపభేదములు చక్కగా వర్ణింపబడినవి ఉపమేయమైన దుర్యోధనుడు దుర్యోధనుడే. ఉపమానమైన పర్వతము పర్వతమే. అవస్థా భేదమున రూపభేదము. ఇది తిక్కనగారి అలంకార నిర్మాణశిల్పము. దర్శనైక్యముగల మహాకవికి గాని యిట్టి శిల్పము సాధ్యముగాదు

23

శరణాగత సంక్రిత భయ

హరణా! సుర నికరశేఖరానర్హ మణి

స్ఫురణా పరిచయ రంజిత

చరణా! వనమాలికాభుజంగాభరణా !

తిక్కనగారు హరిహరనాథుని అంతఃసన్నిధి కల్పించుకొని మహాభారత మహాకావ్యమునర్థము సంగతముచేయ నారంభించుచు స్వామిని సంబోధించిన పద్యము. తిక్కనగారికి అలంకారములపట్ల ఆసక్తి తక్కువ. శబ్దాలంకారములపట్ల మరింత తక్కువ. కావ్యశరీరమునం దెచ్చటను ఆయన శబ్దాలంకారములను ప్రయత్నించి ప్రయోగించలేదు

తనను అనుగ్రహించి, సాక్షాత్కరించి, భారతకృతిని అడిగి యంకితము పుచ్చుకొనిన హరిహరదేవుని సంబోధించుపట్ల ఆయన వాక్యములను కోరికోరి తీరు తీరుల అలంకరించెను. పరమ ప్రేమాస్పదమైన వ్యక్తిని సంబోధించుచున్నప్పుడు వాక్కు సమలంకృతమై శ్రోతృ చిత్తాపహారిణి యగునట్లుండుట లోకమున ప్రసిద్ధమై యున్నది. తిక్కనగారును హరిహరనాథుని చిత్తము నలరించు ఆశయములతో సంబోధనలను నిండుగా అలంకరించెను తన సమలంకృత శ్లోకమునకే అంత యలరిన ఆస్వామి సమలంకృత పద్యములకు ఇంకెంత అలరునో !

ఓక్కొక్క యాశ్వాసమారంభించునప్పుడు తదాశ్వాస సమ్యజ్నిర్వహణమునకు దోడుపడుననియు సమ్యజ్నిర్వహణమైన ఆశ్వాసము నంతమున తన్నిర్వహణమునకు

తోడృడెననియు తిక్కనగారు స్వామిని భక్తి పారవశ్యమున కీర్తించువేళ ఆయన వాక్యములు తమంతలామే యలంకృతములై యావిర్భవించెనా యివించును

సుర నికరానందకరా ;
 సురారి కాంతావిలాస శోభాపహరా ,
 కరుణాసక్త మనస్సాగ్ర-
 -సరిద్వారా బర్హి బర్హ చారు శిరస్సాగ్ర :

ఈ పద్యముల యర్థము తెలియనక్కరలేదు అర్థ నిరపేక్షముగనే శ్రవణేంద్రియ ద్వారమున చిత్తమును మాధుర్యమయముచేయు సమలంకృతశబ్ద విన్యాసము చాలును

సదృశస్వరవ్యంజన సంఘటలు అంతమందుగల సంబోధనములు సంకీర్తనమున వక్త వాగ్మింద్రియమునకును శ్రోతశ్రోతేంద్రియమునకును అనల్పమైన విశ్రాంతి కలిగించును. చిత్తమునకు ఏకాగ్రతను ప్రసాదించును. భందముయొక్క అష్టోదకతా ధర్మమును తిక్కనగారు స్వామి సంబోధనలందు యథాశక్తి నిర్వహించి భందోమయ వాక్కునకుగూడ చారితార్థ్యము కలిగించిరి

శ్రీ గౌరీ పల్లవపుట
 యోగాశ్రమ మంజరీ సముజ్జ్వలమూర్తి
 యోగీంద్ర సంతతాంత
 ర్యాగ పరీపాకరూప హరిహరనాథా :

శ్రీ గౌరీ యను రెండు పల్లవముల సంయోగమును అశ్రయించిన హులగుత్తివలె సముజ్జ్వలమైనమూర్తి కలవాడట హరిహరనాథుడు జంట చివురులతోగూడిన జంటపూవు ప్రకృతినాశ్రయించనిదే పరత్వము. రూపవంతము కాదను పరమార్థమునకు రమణీయమైన రూపకల్పన. యోగీంద్రుల సంతతమైన అంతర్యాగమునకు పరిపాకమే హరిహరనాథుడు. బహిర్యాగములకు అందడు. జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్ములైన యోగులకే-తిక్కనగారి వంటి వారికే సాక్షాత్కరించువాడు.

పాద్యహవచకనిష్ఠమైన సౌందర్యము పరాకాష్ఠనందిన సోమయాజి హరిహరార్చనా భందములు ఆంధ్రమున ఋక్పల్లి వాచ్యములు. అర్థము శబ్దము సీవా నేనా యని పందెము చరచికొన్నట్లు అందము లొలుకబోయు సోమయాజి హరిహరస్తుతులు సంకీర్తనాపరులకు గాయత్రములైన మంత్రములు

24

పరమ పదాప్తి హేతువగు భారత సంహిత శౌనకాది భూ
సురవరు లింపునం గరగు చొప్పునఁ జెప్పిన వారు మోదనం
భరితఁబొంది యక్కఱకు బ్రాతిగ నర్చితుఁజేసి రర్పిల్లన్;
హరిహరనాథ. సర్వభువనార్చిత! నన్ దయఁజూడుమెప్పుడున్!

భారత సంహిత పరమ పదాప్తి హేతువు-మోక్ష హేతువు. భారతరచన 'భవ్య పురుషార్థతరువక్య ఫలముగాదె' అని హరిహరనాథ దేవుడే అనతిచ్చెను గదా. భారత సంహితను సూతుడు శౌనకాదులు ఇంపునం గరగుచొప్పునఁ జెప్పెను. తిక్కనగారు 'భారతామృతము కర్ణ పుటంబులనారంగ్రోలి యాంధ్రావలి మోదముంబొరయునట్లుగ చెప్పిరి. శౌనకాదులు మోదనంభరితులై యాకథకుని తగురీతిని అర్పించిరి అందు లును రసానందభరితులై తిక్కనగారిని కవిబ్రహ్మ పదవియందు నిల్పి అర్పించు చున్నారు.

ఆంధ్రమహా భారతము ప్రబంధమండలి. దాని క్షధికాభేదు హరిహరనాథుడు ఆయనయే ప్రధానశ్రోత కనుకనే తిక్కనగారు 'ఈదృశంబులగు పుణ్య ప్రబంధంబులు దేవసన్నిధిం బ్రశంసించుటయు నొక్క యారాధన విశేషంబగుటంజేసి' తాను హరిహర నాథుని అంతఃసన్నిధింగల్పించుకొని మహాభారత ప్రబంధమండలిని ఆ దేవునకు విన్నపముచేసిరి తిక్కనగారు పెక్కు పర్యాయములు యాగదీక్ష వహించిరట. మహా భారత రచన 'వాఙ్మయాధ్వరము' 'మహాకవిత్వ దీక్షానిధి నొందీ' తిక్కనగారు ఆ యధ్వరము నిర్వర్తించిరి. తస్మాలమున హరిహరనాథారాధనము, ఆంధ్రజనతా రాధనము గావించిరి. మహాకవి పదాప్తిని, పరమపదాప్తిని పొందిరి ఓమ్ తత్సత్.

హరిహరనాథపాద జలజార్చిత వర్తనుఁ డాంధ్రకావ్యక్తు .
ద్వర్గగురుమూర్తి యాగవరిపావిత చిత్తుఁడు నుండరాంగేకుం
డురు మహిమాస్వీతుండు కవియోగి వరేణ్యుఁడు తిక్కయజ్ఞ సు
స్థిర కరుణాప్రసన్నుఁడయి చేకొనుగావుత మన్నమస్కృతుల్.

1975
లవహరి

కవితాలవహరికి ఎన్నికైన కవితామూర్తులు

- * నాదన నాగమడు
- * పిల్లలమట్టి పినవరభద్రుడు
- * జోషువా
- * దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రి
- * దాశరథి

PHONE . Hyd. 44755
Tandur 14
Vikarabad 32
Sadasivpet 43

Branches
Vikarabad
Sadasivpet

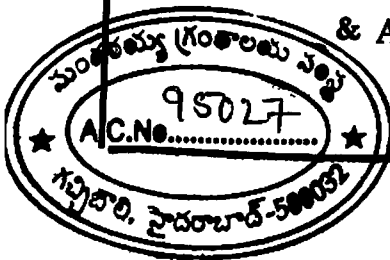
TEL . BENTONITE
A P G S T No 124/65
D 29-4-59
CST No. T32/GTO (1)
Hyd D 11-7-57

M/s. Veerappa Baswaraj Korwar

Agents : BURMAH-SHELL

**Stockists : Electric Motors & Pumps, Fans,
Tyres, Tubes & Spare Parts
& ACC Cement**

TANDUR

సాహితీ మిత్రుల,
సహృదయల సహకారంతో

ఈ నాటికి

32 ప్రచురణలను

2,00,000 లకు

పైగా ప్రతులను

సరసమైన ధరలకు

అందించగలిగినది.

10,000

సాహితీ మిత్రులకు

నన్నిహితం కావాలని మాధ్యమం !

సాహితీ మిత్రులు,

భారతీ మిత్రులు,

భారతీ భూషణులుగా చేరి

యువభారతి

సాహిత్యోద్యమ నిర్వహణలో

తోడ్పడండి !

వివరాలకు, నభ్యుత్ప పత్రాలకు

యూవభారతి

సాహితీసాంస్కృతికసంస్థ
5, కింగ్స్ వే, సికిందరాబాదు. 3